

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

УПРАВЛІННЯ ПОЛІТИЧНИМИ ПРОЦЕСАМИ

**Методичні вказівки до практичних занять
та самостійної роботи
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування»
спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування»
всіх форм навчання**

Обговорено і рекомендовано
на засіданні кафедри менеджменту
та адміністрування
протокол № 4 від 20.02.2024 р.

Чернігів 2024

Управління політичними процесами. Методичні вказівки до практичних занять та самостійної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 28 «Публічне управління та адміністрування» спеціальності 281 «Публічне управління та адміністрування» всіх форм навчання / Укладачі: Олійченко І.М., Дітковська М.Ю. – Чернігів: НУ «Чернігівська політехніка», 2024. – 83 с.

Укладачі: ОЛІЙЧЕНКО ІГОР МИХАЙЛОВИЧ, доктор наук з державного управління, професор
ДІТКОВСЬКА МАРИНА ЮРІЇВНА, кандидат наук з державного управління, доцент

Відповідальний за випуск: РУДЕНКО ОЛЬГА МСТИСЛАВІВНА, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування, доктор наук з державного управління, професор

Рецензент: ІЛЬЧУК ВАЛЕРІЙ ПЕТРОВИЧ, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Національного університету «Чернігівська політехніка»

Зміст

Вступ	4
Практичне заняття №1 Влада як соціальне явище.....	5
Практичне заняття №2 Держава в політичній системі суспільства.....	12
Практичне заняття №3 Політичні режими.....	26
Практичне заняття № 4. Людина і політика.....	42
Практичне заняття № 5. Європейський досвід адміністративно-територіального реформування: політичний аспект.....	50
Практичне заняття №6 Політичні партії та виборчі системи.....	63
Практичне заняття № 7 Політична культура.....	71
Рекомендована література.....	81

Вступ

Сучасна історична реальність показує, що зміни політичного ладу, реформування політичної системи, владних структур і управління, уряду, створення конституційних нормативів, формування політичної культури, удосконалення діяльності парламенту, здійснення політичних реформ, прийняття законів та ін. - дії різноманітні за суттю і змістом. Всі ці дії не впливають одна з одної автоматично, а відрізняються за суб'єктами творення, за своїми масштабами і глибиною. Взаємодія суб'єктів політики з приводу державної влади, як явище динамічне, вимагає процесуального підходу, який дозволяє досліджувати причини виникнення тих чи інших проблем, процес прийняття та реалізацію політичних рішень, створення ними нових структур управління, взаємодію політичних інститутів, розробку програм, законів і нормативних актів, тобто мова йде про політичну практику, конкретне управління, обмін інформацією між суб'єктами політичного процесу, - це все становить сутність політичного процесу, що відбиває динаміку політичного життя, розвиток реально існуючих політичних явищ і подій суспільства і є результатом боротьби інтересів різних політичних сил, соціальних груп і громадян, їх вплив на владні структури. Результатом взаємодії різних суб'єктів є творення стійких зв'язків і взаємовідносин, виникнення нових правил і норм, створення чи продукування ними нових політичних інститутів.

Найбільш істотна відмінність процесуального тлумачення світу політики полягає в тому, що вона розкриває постійну мінливість різних рис та характеристик політичних явищ. В даному контексті мова йде про динамічну характеристику, яка розгортається в часі та просторі.

Політичний процес – один із суспільних процесів, соціально-політичних дій, що забезпечують відтворення політичних ресурсів і творення нової політики.

Методичні вказівки містять завдання для виконання під час самостійної роботи, проблемні питання для самоконтролю. Практичні завдання та проблемні питання дають змогу активізувати навчання та набуття студентами практичних навичок аналізу політичних процесів.

Для здійснення самоконтролю студентами, а також для контролю їх знань з боку викладачів розроблені та запропоновані для використання тестові завдання.

Практична робота № 1

Влада як соціальне явище

1.1. Мета роботи

1. Розглянути сутність і зміст політичної влади.
2. Визначити спільне і відмінне між політичною та державною владою, розглянути фактори легітимації влади.
3. Формувати у здобувачів вищої освіти політико-правовий світогляд, правову культуру в умовах демократизації суспільства та розбудови держави.

1.2. Теоретичні відомості

Влада є однією із фундаментальних засад політичного розвитку суспільства. Вона має правовий економічний духовно-ідеологічний характер, існує скрізь, де наявні стійкі об'єднання людей, тісно пов'язана з політичною сферою, є засобом здійснення і способом утвердження політики. Н. Макіавеллі визначав політологію як науку про владу. Влада її структура і способи реалізації мають значення для розуміння сутності політичної системи суспільства, а також механізмів функціонування політичних явищ і процесів.

Існують різні концепції влади, серед них: біхевіористське, реляціоністська, канерліктна, теологічна, структурно-функціональна та ін.

Влада являє собою: а) вираження потреб складної соціальної системи в організації та саморегуляції (незалежно від типу суспільства); б) наслідок виникнення суспільних станів, прошарків і відповідних відносин між ними. Безпосередніми носіями влади є суб'єкт і об'єкт. Влада завжди має двосторонні відносини: «суб'єкт – об'єкт» і неможлива без підкорення об'єкта суб'єкту. Відсутність такого підкорення – ознака відсутності влади. Суб'єкт влади є безпосереднім носієм влади, який організовує, спрямовує поведінку і дії об'єкта влади. Певні суб'єкти і об'єкти влади можуть мінятися місцями залежно від обставин і ролі. Суб'єкт влади має свою волю того об'єкта через наказ (розпорядження, команду), що супроводжується загрозою санкції у випадку його невиконання.

Влада є суто суспільними відносинами, у яких задіяні наділені свідомістю і волею люди, а переважний вплив цих людей на Суттєвим є широке та вузьке розуміння поняття про владу. Широке включає в себе всю систему влади, основою якої є волевиявлення народу або певної соціальної групи. Волевиявлення виступає як джерело влади і як сама влада. Вузьке розуміння поняття про владу – це організаційний аспект, функціональне владне навантаження, що виступає здебільшого у правовій формі.

Політична влада – це реальна здатність одних людей проводити всю волю стосовно інших, вона виникає тоді коли виникають соціальна нерівність, відмінність соціально-класових інтересів. За функціональним призначенням політична влада є організаційно-управлінською та регулятивною – контрольний механізм здійснення політики. Політологічний підхід до розуміння влади, який ґрунтується на органічному зв'язку влади й політики, пов'язує їх існування лише з певними етапами суспільного розвитку, для яких характерною є наявність спеціальних суспільних інститутів здійснення влади, насамперед державної.

Політична влада реалізується перш за все через діяльність політичних партій, суспільних організацій, суспільно-політичних рухів та інших суб'єктів політики державним апаратом. Характерними рисами політичної влади є легальність, верховенство, всезагальність, моноцентричність, легітимність, ефективність. Державна влада є найважливішою формою політичної влади. Слід зазначити, що політична й державна влада, багато в чому збігаючись, у той же час не тотожні. Будь-яка державна влада є політичною владою, однак не кожна політична влада є державною. Зміст політичної влади набагато ширшої, а державна влада є її центральним інститутом. Державна влада є своєрідним ядром політичної влади, оскільки лише держава володіє монополією на прийняття законів, обов'язкових для всього суспільства, і на легальне фізичне насилля.

Умови, за яких політична влада визнається правочинною, залежать від історичної епохи, подій чи країни. Базовим елементом існування і функціонування влади, а також закріплення її в суспільстві є легітимність. У сучасних демократичних суспільствах влада стає легітимною через визнання її народом за допомогою встановлених законом демократичних процедур - виборів. Легітимність влади є станом, за якого спосіб формування і діяльності політичної влади збігається з існуючими в суспільстві нормами та цінностями, а результати діяльності відповідають соціальним очікуванням, які визнає народ. Іншими словами, це добровільне визнання влади громадянами, довіра до неї з їхнього боку, визнання її справедливою, прогресивною. Відповідно, легітимація – це процес визнання влади правочинною, утвердження її легітимності. Легітимність пов'язана з консенсусом суспільства щодо основних політичних цінностей та наявністю у влади авторитету. Легітимна влада сприймається громадянами як правомірна та справедлива. Легітимність є соціокультурною характеристикою влади. Легальна влада – це влада, що встановлена законом і діє відповідно до закону.

Протилежністю легітимної влади є влада узурпована, тобто захоплена, отримана незаконно. Втім, межа між легітимною та узурпованою владою є рухливою, і одна може перетворитись на іншу. Ефективність (результативність) влади визначається результатами реалізації усіх задумів, платформ, програм, її здатністю ефективно управляти всіма сферами суспільного життя, досягати політичної мети оптимальними засобами.

Домінуючим принципом механізму функціонування державної влади є принцип її поділу. Засновниками теорії поділу влади вважають англійського філософа Дж. Локка й французького просвітителя, правознавця, філософа Ш. Л. Монтеск'є. Відповідно до цієї теорії для правильного й ефективного функціонування держави повинні існувати незалежні одна від одної законодавча, виконавча й судова влади. Це створює систему «стримувань і противаг» проти посилення однієї гілки влади, зосередження влади в одному центрі, зловживання нею; сприяє продуманості, вивіреності, балансу в прийнятті рішень, а отже – дієвості політичного керівництва й управління. Відповідно формується особливий політичний і правовий механізм забезпечення волі й незалежності окремого індивіда, його захисту.

Носієм законодавчої влади виступає вищий представницький державний орган – парламент; виконавча влада – президент, уряд, міністерства й відомства, державно-адміністративні установи; судова влада – незалежні суди, що підкоряються тільки закону.

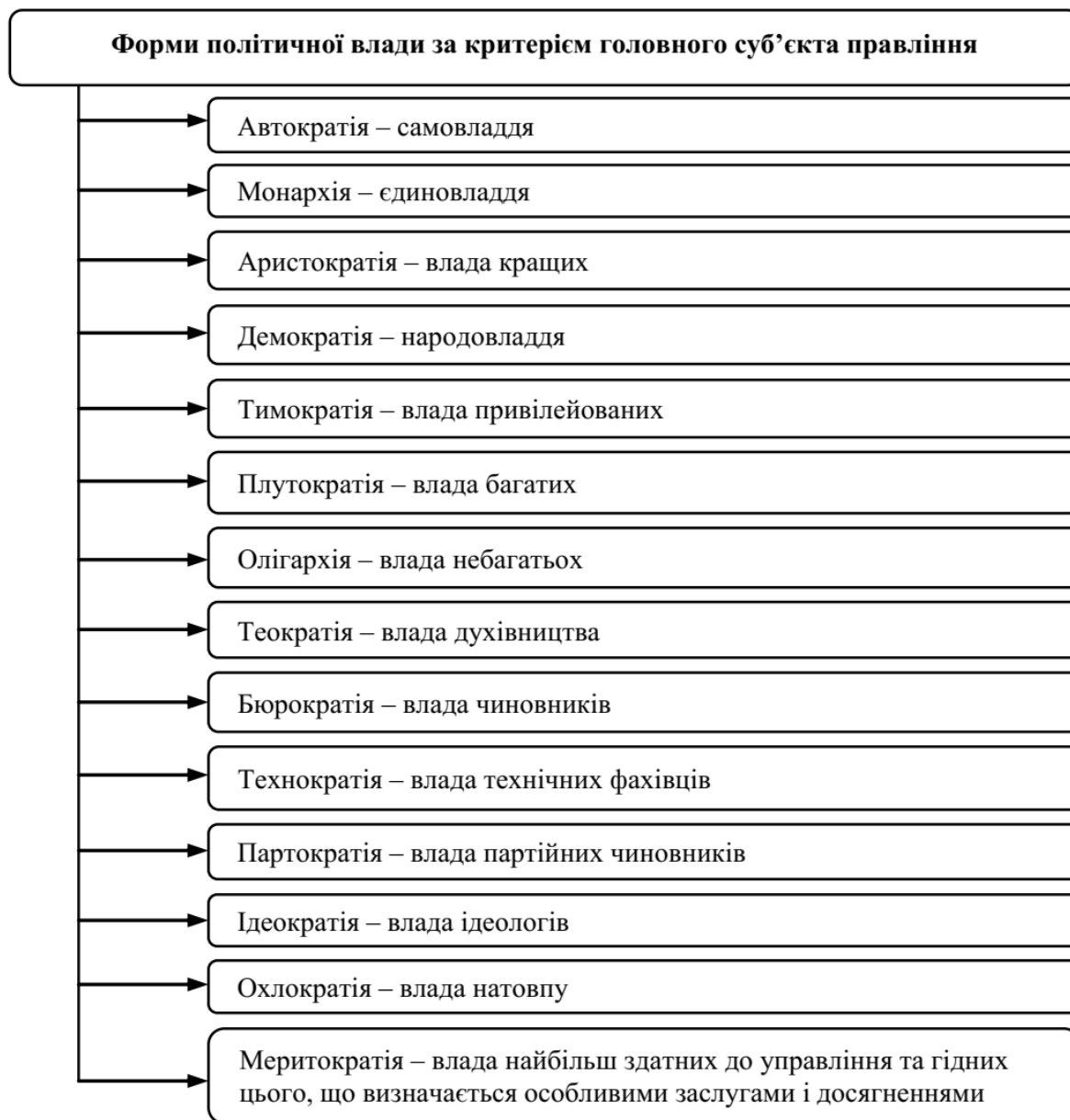
Політична державна влада є загальний універсальний засіб розподілу цінностей між соціальними спільнотами. Перерозподіл частини владних повноважень на користь низових структур суспільства означає досягнення ефекту взаємодії владної вертикалі і горизонталі неполітичних структур громадянського суспільства.

Соціальне призначення політичної влади не є однозначним, що проявляється в її здатності виступати фактором як інтеграції так і дезінтеграції суспільства. У першому випадку підтримується громадський порядок, вирішуються конфліктні ситуації, у другому – забезпечується панування одних соціальних груп над іншими.

Суб'єкт влади – це безпосередній носій влади, який організує поведінку об'єкта влади засобами відповідно до інтересів цього об'єкта. Суб'єкт визначає зміст владних відносин через:

- наказ як владне повеління підкорятись волі суб'єкта влади;
- підкорення як підведення правової волі під загальну волю влади;
- покарання як засіб впливу на заперечення панівної волі;

– нормування поведінки як узагальнення правил відповідно до загального інтересу.

Структура механізму владних відносин:

- наявність у владних відносинах не менше двох партнерів;
- волевиявлення володаря здійснюється у вигляді певного акту;
- обов'язкове підкорення тому, хто здійснює владу;
- соціальні норми, що закріплюють справу одних видавати акти, інших їм підкорятися (правове забезпечення).

1.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.

2. Відповісти на контрольні запитання п. 1.4 практичного завдання.
3. Виконати практичне завдання 1.5.
4. Виконати тестові завдання п. 1.6.

1.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. У чому різниця понять легітимність і легальність влади?
2. Наведіть приклади зі світової історії, коли дії влади були незаконними, але виявилися легітимними.
3. Що таке політична влада? Чому, аналізуючи політичну владу, необхідно брати до уваги два аспекти: теоретичний та практичний.
4. Визначити, що являють собою відповідність політичної влади основним цінностям більшості суспільства і його намірам. Це...
5. Визначити, що являє собою суверенна політико-територіальна організація публічної влади, яка ґрунтується на принципі верховенства права, дотримання закону, поважання особи й недоторканності її прав, свобод та законних інтересів. Це...
6. Які ресурси влади, на ваш погляд, є найбільш значимими в сучасному українському суспільстві?

1.5 Завдання

У таблиці представлені ключові поняття та їхні визначення. Установіть, якому поняттю ліворуч відповідає наведене праворуч визначення, вказавши потрібний номер.

Поняття	№	Зміст
Суб'єкти влади		1. Здатність підвищення або зниження соціального статусу або рангу, місця соціальної стратифікації
Джерела влади		2. Задоволення первісних потреб – в їжі, одязі, житлі тощо – необхідна умова існування людини
Культурно-інформаційні ресурси влади		3. Засоби, використання яких забезпечує вплив на об'єкт влади відповідно до цілей суб'єкта
Соціальні ресурси влади		4. Визначення суспільством законності, правомірності офіційної влади
Економічна влада		5. Матеріальні й інші соціальні блага, пов'язані з повсякденними інтересами людей
Ресурси влади		6. Знання й інформація, а також засоби їхнього одержання та поширення: інститути науки, освіти, засоби масової інформації
Легітимність		7. Авторитет, сила, закон, багатство, знання, соціальний і політичний статус, харизма

1.6 Тести для самоперевірки знань

1. Який зв'язок між політикою і владою?
  - а. політика – мета і засіб влади;
  - б. влада – мета і засіб політики;
  - в. політика й влада не мають нічого спільного;
  - г. політика і влада повністю збігаються.
2. Укажіть види влади за їх ресурсами:
  - а. економічна;
  - б. інформаційна;
  - в. виконавча;
  - г. силова;
  - д. демократична;
  - е. легітимна.
3. Легітимність влади за М. Вебером буває:
  - а. біхевіористська;
  - б. традиційна;
  - в. харизматична;
  - г. раціонально-легальна.
4. Укажіть види влади за їх функціями:
  - а. законодавча;
  - б. виконавча;
  - в. демократична;
  - г. легітимна;
  - д. інформаційна;
  - е. судова.
5. За ступенем визнання населенням влада може бути:
  - а. легальна;
  - б. демократична;
  - в. легітимна;
  - г. авторитарна.
6. До структури суспільної влади входять:
  - а. правоохоронні органи;
  - б. громадські організації;
  - в. незалежні ЗМІ;
  - г. політичні партії;
  - д. наглядово-контролюючі органи;
  - е. армія.

7. Легітимна влада – це:
- а. влада, яка обрана народом;
  - б. влада, закріплена юридичним актом;
  - в. влада, визнана громадянами як законна та необхідна;
  - г. влада, яка визнана світовою спільнотою.
8. Юридичне обґрунтування законності політичної влади називається:
- а. легітимність;
  - б. традиційне панування;
  - в. легальність;
  - г. медіакратія.
9. Для чого використовується принцип поділу влади?
- а. для запобігання кризи влади;
  - б. для підвищення ефективності функціонування політичної системи;
  - в. як інструмент руйнування держави;
  - г. з метою запобігання авторитаризму.
10. Що з перерахованого є ознакою падіння легітимності влади?
- а. зростання ступеня примусу;
  - б. проведення вільних демократичних виборів;
  - в. зниження рівня і якості життя;
  - г. протистояння між гілками влади.
11. Які форми влади є в Україні?
- а. аристократія;
  - б. клептократія;
  - в. демократія;
  - г. бюрократія;
  - д. олігархія;
  - е. мерітократія.
12. Які види влади стримують одна одну згідно з принципом поділу влади?
- а. законодавча;
  - б. урядова;
  - в. демократична;
  - г. судова;
  - д. виконавча;
  - е. інформаційна.

Практична робота № 2

Держава в політичній системі суспільства

2.1. Мета роботи

1. З'ясувати політичні основи держави як провідної політичної організації.
2. Розкрити зміст теоретичних засад правової та соціальної держави.
3. Формувати у здобувачів вищої освіти свідоме ставлення до проблем у розбудові української держави.

2.2. Теоретичні відомості

Структуру політичної системи становить низка елементів, серед яких найважливіше місце займають політичні інститути (організації, установи, об'єднання громадян), що виконують спеціальні функції і в політичному житті суспільства. До політичних інститутів відносять державу. Держава – це центральний елемент політичної системи суспільства і відіграє вирішальну роль у житті суспільства. Держава узгоджує багатоманітні суспільні інтереси, упорядковує життєдіяльність суспільства, забезпечує його цілісність, утворює у відносинах між людьми панування сили права.

Вказуючи на соціальну роль держави, Т. Гоббс зазначив, що поза державою – панування пристрастей, війна, страх, бідність, мерзота, самотність, варварство, дикість, невігластво, в державі – панує розум, мир, безпека, благопристойність, суспільство, витонченість, знання і прихильність.

Спеціальний термін «*stato*» (від лат. *Status* – статус, становище) для позначення держави як особливої форми організації суспільства був уведений у науковий обіг італійським ученим і державним діячем Ніколо Макіавеллі, який вперше відзначив відмінність між управлінням невеликими містами – державами (полісами) за допомогою безпосередньої участі всіх їхніх громадян і великими національними співтовариствами, де керування здійснюється політичною елітою за допомогою державної влади.

Необхідно розрізнити поняття «держава» як політичний інститут і певні органи управління та поняття «країна» як географічна категорія, що визначає певну територію, де живе населення, для якого характерні етнічні, культурні особливості.

Вивчення держави передбачає, передусім, з'ясування притаманних їй ознак, функцій, прерогатив, структури, форм. Не менш важливим є ознайомлення з теоріями походження держави, концепціями сучасної держави, ознаками правової держави та механізмами її співвідношення з громадським суспільством. На сьогодні у світі існує близько 200 держав, які відрізняються одна від одної своєю історією, рівнем соціально-економічного та культурного розвитку, соціально-політичною організацією, величиною

території, чисельним та якісним складом населення, ступенем впливу на міжнародній арені. Однак кожна з цих держав є найголовнішим системоутворюючим елементом політичної системи, її ядром, що включає в себе сукупність безпосередніх суб'єктів політики.

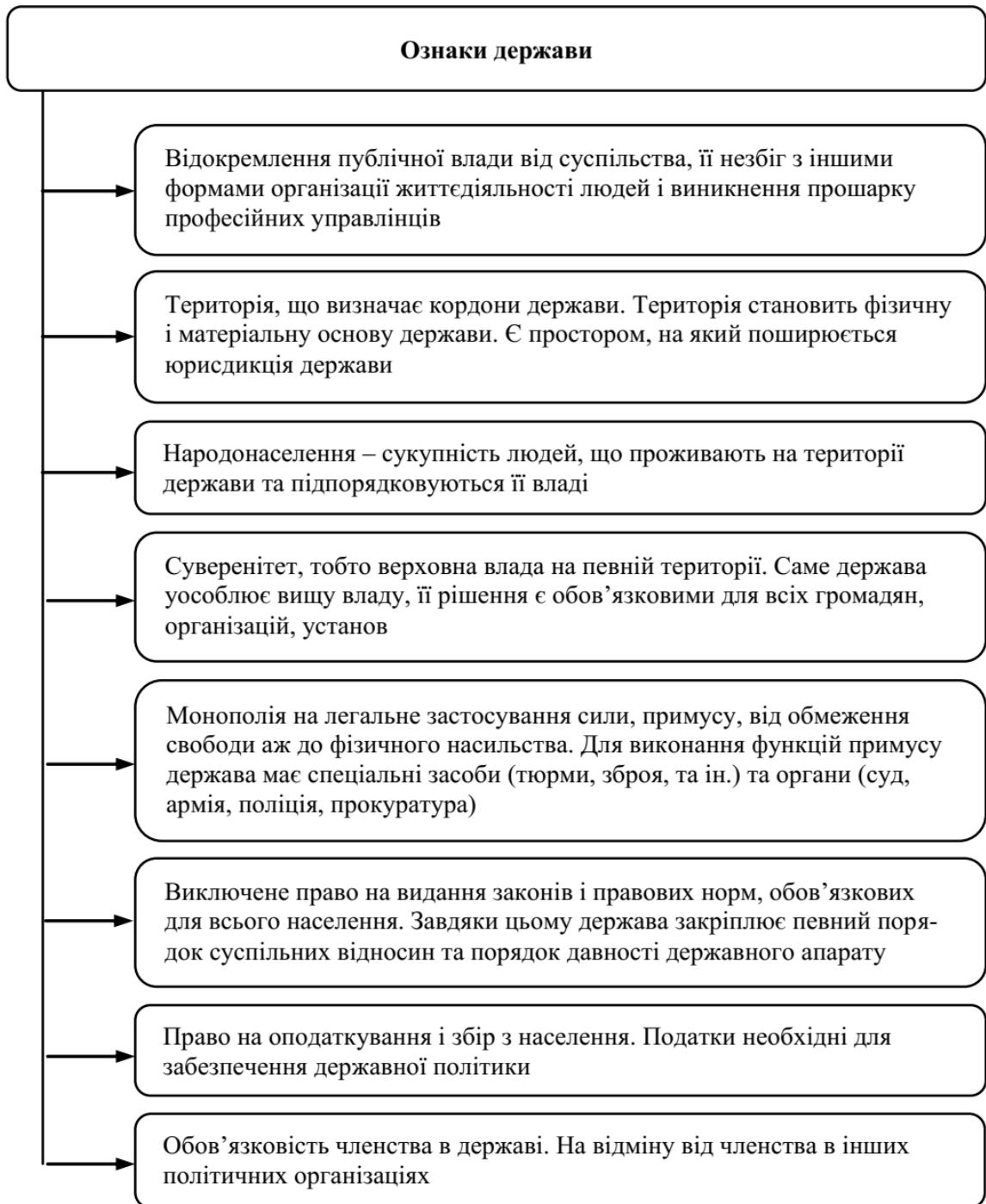
Своє суспільне призначення держава здійснює через виконання своїх функцій, які традиційно поділяються на внутрішні і зовнішні. Такий поділ до певної міри є умовним, оскільки кожна функція держави включає в собі і внутрішні, і зовнішні аспекти.

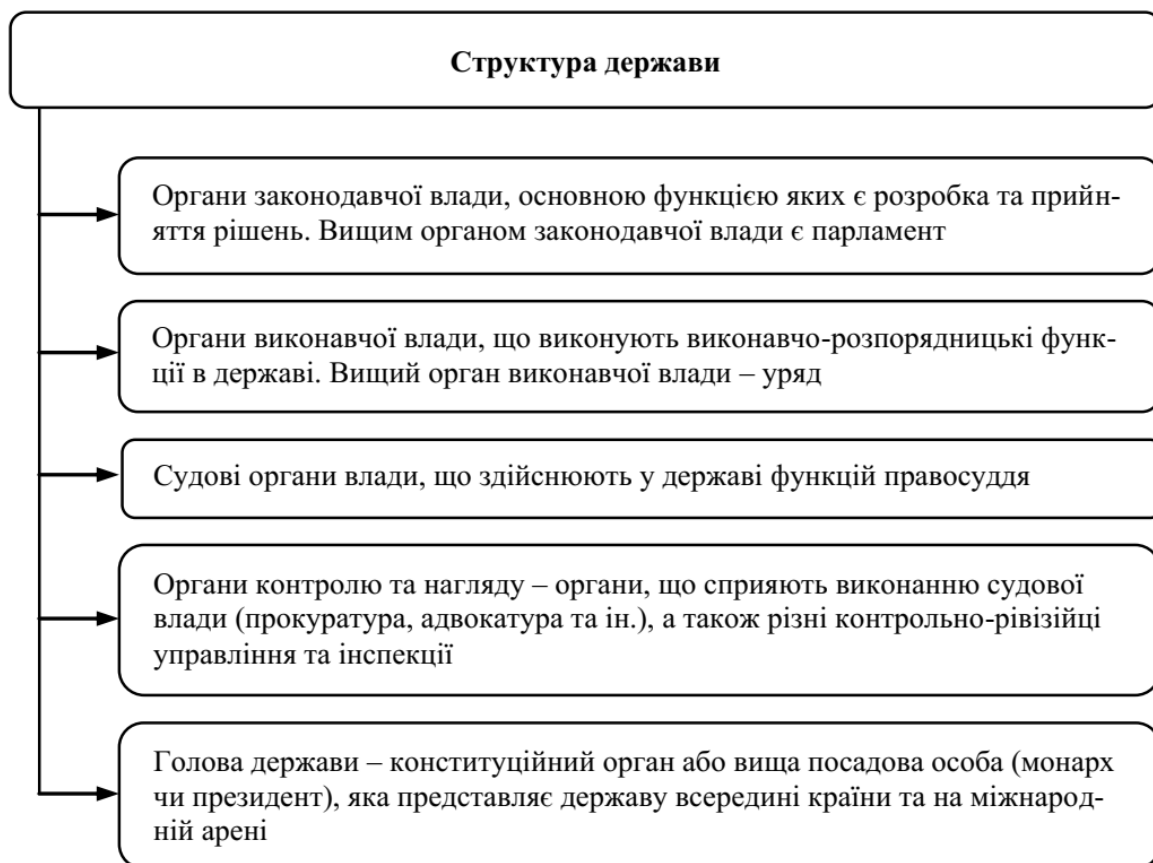
Отже, держава – це структурована і правовим шляхом унормована суверенна суспільна (публічна) влада, що здійснює контроль над певною територією і виступає від імені всього суспільства у вирішенні внутрішніх і зовнішніх питань. Вона є основним системоутворюючим елементом політичної системи. Держава – це універсальна, суверенна політична форма організації суспільства, центральний інститут політичної системи, створений для організації та управління життям населення на певній території за допомогою публічної влади, що має обов'язковий характер.

Властивості держави:

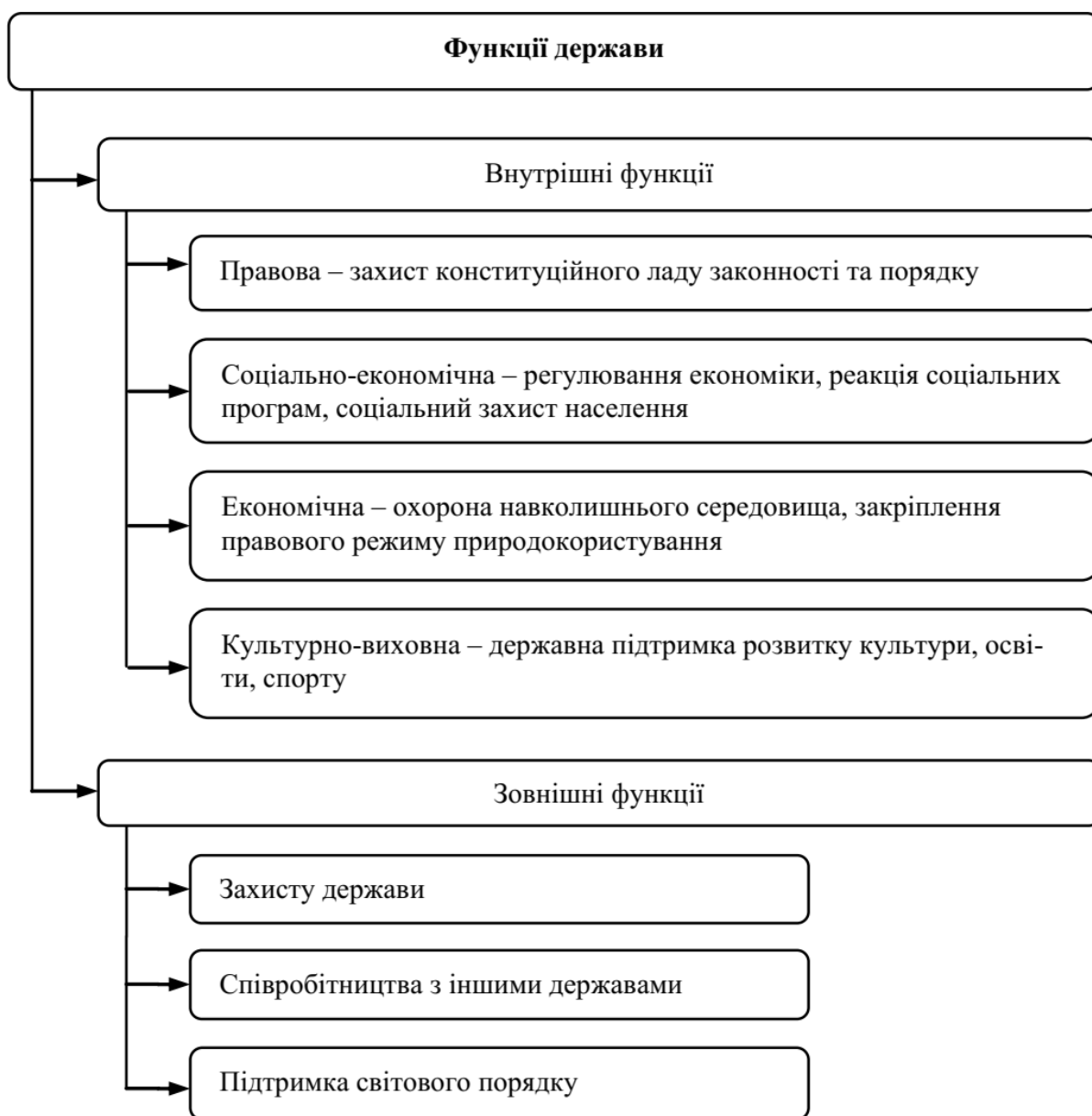
- універсальність, здатність управляти соціально неоднорідним суспільством за допомогою спеціальних органів;
- суверенність, верховенство, повнота і незалежність політичної влади;
- монополія на видання законів і норм, обов'язкових для всього населення, збір податків і застосування насильства як способу захисту встановлених норм поведінки.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування:

- верховенство публічної влади;
- збереження єдності держави, що ґрунтується на досягненні згоди між тими, ким керують, і тими, хто управляє, незалежно від складу уряду і правлячої партії;
- досягнення єдності із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню і зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом.

На творення певної форми держави має вплив цілий ряд чинників, серед яких: а) співвідношення політичних сил; б) історичні традиції, політична культура, сукупність інститутів минулого, що перейшли у спадщину; в) геополітичне становище країни; г) особа державного лідера теж може справити значний вплив на форму держави.

Форма держави – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади.

Існують три основних категорії, які розкривають форму держави: 1) «форма державного правління» (інституціональні характеристики організації влади); 2) «форма державного устрою» (територіальні характеристики організації влади); 3) «політичний режим» (функціональні характеристики організації влади). Аналіз форм держави має особливо важливе значення,

оскільки дає ключ до розуміння конкретних форм організації державної влади і здійснення політики.

Форма державного правління – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави. Форма державного врядування вказує на те, яким чином організована верховна влада в державі, в який спосіб утворюються її центральні органи, якою є ієрархія їх підпорядкування один одному та як будуються стосунки між ними.

Залежно від правового статусу глави держави й порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняються дві основних форми державного правління – монархія і республіка.

Таким джерелом може бути визнана воля однієї людини (монархія), воля певної верхівки соціальної верстви (олігархія). Крім того, форму державного правління визначають порядок утворення й оновлення органів державної влади (вибори чи престолонаслідування), принципи взаємодії органів влади між собою та з населенням.

Монархія (від грецьк. – *monarcia* – одновладдя, від *monos* – один і *arhea* – влада) – форма правління, за якої верховна влада в державі цілком або частково здійснюється однією особою, що належить до пануючої династії. Влада монарха є спадковою й довічною. Монархії є: 1) абсолютні; 2) інституційні, або парламентські; 3) теократичні; 4) виборні. У сучасному світі монархічний лад утримується в 11 розвинутих країнах і 23 країнах, що звільнилися від колоніальної залежності.

Конституційна монархія в сучасному вигляді існує як парламентська монархія, де пост глави держави (короля, імператора, великого герцога) передається за принципом успадкування. Законодавча влада при цьому належить, як правило, двопалатному парламенту, а виконавча – уряду, який формується останнім. Монарх є символічною постаттю, яка об'єднує націю переважно на рівні національної, державної свідомості та усталених політичних традицій країни. Подібні форми правління характерні для Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Люксембургу, Нідерландів, Норвегії, Швеції, Японії.

Республіка (республіка від лат *respublica* – суспільна справа) – форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами й свободами, мають можливості впливати на владу та її рішення. Республіканський лад проголошується й закріплюється як основний закон країни. Розрізняють два головних типи

республіканської форми правління: президентську і парламентську республіки. Більше 140 держав у сучасному світі є республіками. Найхарактернішими прикладами парламентської республіки є моделі державного правління Німеччини, Італії, Швейцарії, Фінляндії, Індії.

Президентська республіка також будується на принципі розподілу влади, однак на чолі її стоїть всенародно (прямо або опосередковано через колегію виборців) обраний президент. Президент невідповідний парламенту, однак за наявності порушень ним конституції згідно зі спеціальною процедурою (імпічментом) він може бути усунений з посади й притягнений до кримінальної відповідальності.

Парламентська й президентська республіки є спорідненими формами правління. Нині увиразнюється тенденція їх взаємозближення. Держави розрізняються не тільки за формами державного правління (монархія, республіка), але й за формами державного устрою (унітарні, федеративні й конфедеративні держави). Державний устрій – спосіб організації адміністративно-територіальної, національно-територіальної єдності держави, особливості відносин між її складовими. Форма державного устрою відображає ступінь централізації (децентралізації) між верховною владою й місцевими органами влади.

Розрізняють прості (унітарні) і складні (федеративні, конфедеративні) держави. Унітарна держава (лат. *unitas* – єдність, однорідний, що складає ціле) – єдина держава, поділена на адміністративно-територіальні чи національно-територіальні одиниці, які не мають політичної самостійності, статусу державного утворення. У такій державі сформована єдина система вищих органів влади і управління, діє єдина конституція і єдине громадянство. У багатьох унітарних державах існують автономії, які відрізняються від звичайних адміністративно-територіальних одиниць поділу ширшими повноваженнями. У них водночас із загальнодержавними законами з окремих питань діють регіональні закони, конституції тощо, якщо вони не суперечать законам держави загалом. В автономіях незалежно від центральних органів діють автономний парламент, уряд (однак автономія не є державним утворенням). Більшість західних розвинутих держав – унітарні (Франція, Швеція, Польща, Фінляндія та ін.). Унітарною є і держава Україна.

Федерація – союзна держава, до складу якої входять державні утворення – суб'єкти федерації. Суб'єкти федерації мають суверенітет, зберігають відносну самостійність. Основні ознаки федерації: єдина територія і збройні сили, спільні митниця, грошова і податкова системи, загальна конституція за наявності конституцій суб'єктів федерації, спільний уряд,

єдине законодавство і громадянство (подвійне – для суб'єктів федерації). Проте суб'єкти федерації правомочні приймати законодавчі акти в межах своєї компетенції, створювати власну правову й судову систему. Однак суб'єкти добровільно делегують центральним органам федерації частину своїх повноважень. У разі порушення федеральної конституції центральна влада має право вжити щодо них примусові заходи. Суб'єкти федерації не володіють правом сепаратизму (виходу із федерального союзу). У світі існує 20 федеративних держав (штати – у США, Мексиці, Бразилії, Венесуелі, Австралії, Індії, Малайзії та ін.; землі – у Німеччині, Австрії; кантони і напівкантони – у Швейцарії; провінції – в Аргентині, Канаді) федеративні держави займають 40 % територій планети, за кількістю жителів – третина населення Землі.

Конфедерація (лат. *confederatio* – спілка, об'єднання) – союз суверенних держав, які зберігають незалежність і об'єднані для досягнення певних спільних цілей (переважно зовнішньополітичних, воєнних), для координації своїх дій. Конфедерацій у світі не існує. У минулому конфедеративним був устрій у США (1776–1787), Швейцарії (до 1848), Німецький союз (1815–1867). Щоправда, термін «конфедерація» вживається в назвах швейцарської і канадської держав, але це не змінює природи їхнього федерального устрою.

Порівняльна таблиця форм державного устрою

Ознаки	Унітарна держава	Федерація	Конфедерація
Конституція	Єдина	Суб'єкти приймають свої конституції на основі загальносоюзної	Кожен суб'єкт має власну конституцію, а підвали для утворення конституції є союзний договір
Вищі органи влади	Єдині	Двопалатний парламент	Центральна влада відсутня; є спеціальні спільні органи для координації дій у розв'язанні конкретних проблем
Громадянство	Єдине	Єдине (поряд з громадянством суб'єктів федерації)	Єдине громадянство відсутнє
Система права	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Єдина система права відсутня
Судова влада	Єдина	Єдина; суб'єкти можуть мати свої підсистеми	Самостійна судова система кожного об'єкта
Територія	Єдина	Складається з територій суб'єктів федерації	Єдина територія відсутня
Валюта	Єдина	Єдина	Кожен суб'єкт має власну грошову одиницю

Парадигма «правової держави» передбачає раціональне співвідношення індивідуальної та громадянської свободи з державною владою, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, спираючись на усталені правові норми, встановлені у визначеному конституцією порядку, що виникає на основі консенсусу. Правова держава не лише гарантує права людини, а й відповідає за рівномірний розподіл первинних благ. Метою державної політики є забезпечення автономії особи шляхом поєднання вимог свободи (як позитивної, так і негативної) з рівністю (права людини в їх динаміці та розвитку). Правова держава – це вища форма державного буття, найдосконаліший ступінь державної організації. Найбільша цінність правової держави полягає у визнанні суверенітету народу, який є джерелом влади. Правова держава базується на принципі гарантування прав і свобод особи, підпорядкування владних структур нормам права.

Правова держава є правовою формою здійснення державного суверенітету народу. Завдяки народному представництву і правам особи і громадянина, що гарантують політичну самодіяльність як особи, так і суспільних груп, нормальне виконання державних функцій залежить від

самодіяльності народу. Народ несе відповідальність за функціонування правового порядку і державних установ.

Відносини правової держави з іншими елементами політичної системи будуються на основі консенсусу, партнерства, взаємодії, політичного плюралізму. Правова держава – це така форма організації і діяльності публічно-політичної влади, яка функціонує згідно з принципом верховенства права, за якої діють усталені правові норми, встановлені у визначеному Конституцією порядку, гарантуються права і свободи людини, а владні структури не втручаються у сфери громадянського суспільства.

У правовій державі створюються умови правової рівності усіх громадян, пріоритет прав людини над законами держави, невтручання держави у справи громадянського суспільства.

Соціальна держава – це тип організації державного громадського життя, ґрунтованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед прав людини на «гідне життя». Ядро теорії соціальної держави утворюють положення про зростаючу відповідальність держави за добробут, розвиток і безпеку її громадян. Практичну реалізацію цих положень здійснює потужна соціальна політика держави.

Внутрішню політику соціальної держави можна охарактеризувати як засіб утвердження соціального компромісу в суспільстві. Діяльність такої держави направлена на загальне добро, з утвердження в суспільстві соціальної справедливості. Соціальна держава намагається загальмувати майнову та іншу соціальну нерівність.

Правова держава – тип держави, основною ознакою якої є зв'язаність правом, верховенство закону, поділ влади, правовий захист особи, юридична рівність громадян і держави.

Соціальна держава – це тип організації державного громадського життя ґрунтованого на пріоритеті соціальних цінностей, насамперед прав людини на «гідне життя».

Умови існування соціальної держави:

- демократична організація влади;
- високий рівень моральності у посадових осіб і всіх громадян;
- великий економічний потенціал, який дозволяє робити перерозподіл національного доходу на користь менш забезпечених верств;
- соціально спрямована політика і наявність соціального законодавства;
- існування громадянського суспільства;
- закріплення в Конституції держави формули – «соціальна держава».

2.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 2.4 практичного завдання.
3. Виконати практичне завдання 2.5.
4. Виконати тестові завдання п. 2.6.

2.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Коли і чому виникає держава? Які основні стадії її розвитку?
2. Назвіть основні ознаки держави.
3. Яке місце і роль держави у політичній системі суспільства?
4. Яка структура держави, її основні компоненти?
5. Розкрийте зміст понять соціальної та правової держави.
6. Знайдіть у Конституції України положення про основні засади суверенітету.
7. За якими ознаками здійснюється типологія держави?
8. Розкрийте особливості парламентської, президентської та «змішаної» республік.
9. Якою за формою державного правління і устрою є Україна?

2.5 Завдання

У таблиці представлені ключові поняття та їхні визначення. Установіть, якому поняттю ліворуч відповідає праворуч визначення, вказавши потрібний номер.

Поняття	№	Зміст
країна		1. досягнення єдності із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню і зовнішню політику від імені народу, через органічну взаємодію з громадянським суспільством загалом
властивість держави		2. політичний інститут і певні органи управління
принцип функціонування держави		3. захист держави, співробітництво з іншими державами, підтримка світового порядку

форма держави		4. сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлених інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади
державна		5. форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін, а громадяни повною мірою володіють відповідними правами й свободами, мають можливість впливати на владу та її рішення
політичний режим		6. географічна категорія, що визначає певну територію, де живе населення, для якого характерні етнічні, культурні особливості
республіка		7. функціональні характеристики організації влади
зовнішні функції держави		8. монополія на видання законів і норм, обов'язкових для всього населення, збір податків і застосування насильства як способу захисту встановлених норм поведінки

2.6 Тести для самоперевірки знань

1. Ознаками держави є:
  - а. наявність корінного етносу;
  - б. територія;
  - в. суверенітет;
  - г. легітимність влади;
  - д. поділ влади;
  - е. виборча система.
  - ж. усе перелічене є правильним.
2. Серед названих країн укажіть ті, де формою правління є республіка:
  - а. США;
  - б. Великобританія;

- в. Україна;
  - г. Німеччина;
  - д. Швеція;
  - е. Бразилія.
3. Укажіть держави з федеративною формою державного устрою:
- а. Швейцарія;
  - б. Україна;
  - в. Німеччина;
  - г. Бельгія;
  - д. Франція.
4. До форм держави належать:
- а. політична система;
  - б. форма правління;
  - в. політичний режим;
  - г. форма територіального устрою;
  - д. представницька демократія;
  - е. правова держава.
5. Укажіть ознаки федерації:
- а. суб'єкти федерації є повністю суверенними;
  - б. суб'єкти федерації мають обмежену політичну самостійність;
  - в. суб'єкти федерації мають власні конституційні, законодавчі, виконавчі і судові органи влади;
  - г. може бути як одно, так і двопалатний парламент;
  - д. діє принцип верховенства конституції і законів федерації.
6. Які судження відбивають сутність президентської республіки?
- а. президент є головою держави й уряду;
  - б. президент має право призначати прем'єр-міністра;
  - в. у державі має місце жорсткий розподіл влади;
  - г. президент має право розпустити парламент.
7. Чому в Німеччині двопалатний парламент?
- а. у зв'язку з тим, що це республіка;
  - б. у зв'язку з демократичним режимом у країні;
  - в. у зв'язку з їх федеративним устроєм.
8. При якій формі правління уряд формується партією (коаліцією) парламентської більшості?
- а. президентська республіка;
  - б. парламентська монархія;
  - в. парламентська республіка;

- г. абсолютна монархія;
- д. парламентсько-президентська республіка.

9. Вкажіть ознаки республіки:

- а. виборність влади на певний строк;
- б. влада передається у спадок;
- в. влада не залежить від народу;
- г. влада відповідальна перед виборцями;
- д. влада голови держави є безстроковою.

10. Чим схожі парламентська республіка й парламентська монархія?

- а. принципом формування уряду;
- б. правом президента розпустити парламент;
- в. політичною відповідальністю уряду перед парламентом;
- г. відсутністю інституту президентства.

11. Визначте, яке із суджень виражає зміст парламентської форми правління:

- а. парламент обирається всенародно;
- б. президент обирається парламентом;
- в. уряд формується парламентом за підсумками виборів і несе перед ним політичну відповідальність;
- г. парламент може оголосити імпічмент президентові.

12. Україна є:

- а. президентською республікою;
- б. унітарною державою;
- в. парламентською республікою;
- г. федерацією;
- д. змішаною республікою;

Практична робота № 3

ПОЛІТИЧНІ РЕЖИМИ

3.1. Мета роботи

1. Ознайомитись з поняттям політичного режиму і його видами.
2. Розкрити зміст і характерні риси демократичного і недемократичних політичних режимів.

3.2. Теоретичні відомості

Найважливішою характеристикою політичної системи є політичний режим (від лат. *regimen* – управління). У сучасній політології у визначенні політичного режиму конкурують два підходи: інституціональний, акцентуючи формальні норми та правила здійснення влади інститутами держави, і соціологічний, такий, що спирається на аналіз засобів і способів здійснення реальної публічної влади. Як показав історичний досвід, адекватнішим способом віддзеркалення суті і змісту політичного режиму виявився соціологічний підхід, бо він дозволяє розглядати як суб'єктів влади не лише уряду або офіційні структури, але угруповання, що часом не мають офіційного статусу, які також реально впливають на ухвалення політичних рішень.

Політичний режим можна охарактеризувати як сукупність найбільш типових форм і методів функціонування основних інститутів влади, використовуваних ними ресурсів і способів примусу, які оформляють і структурують реальний процес взаємодії держави і суспільства.

Досить точно визначення політичного режиму, що відбиває суперечність його змісту, дав відомий польський політолог Є. Вятр «Під політичним режимом, – писав він, – я розумію систему конституційних (законних) ладів і конкретне втілення цієї системи на практиці».

У цьому визначенні зроблено акцент на тому, що конституційно закріплені порядки не завжди можуть відповідати конкретному їх втіленню в політичному житті. Політичний режим є та реальність, яка поєднує і перше, і друге. Водночас, це поняття відбиває реальну картину політичної влади в тій або іншій країні.

Політичний режим – рухоме і динамічніше явище, ніж система влади. У цьому сенсі еволюція однієї і тієї ж системи влади може здійснюватись у формі декількох політичних режимів. Саме політичні режими проводять і одночасно втілюють собою певну державну політику, виробляють і здійснюють той або інший державний курс, цілеспрямовано реалізують конкретну лінію поведінки держави у внутрішній і зовнішній політиці.

Як показує історія, найбільш вигідною і переважною для правлячих режимів являється політика центрizmu. Вона сприяє мінімізації конфліктів, допомагає конструктивніше використовувати політичний потенціал усього суспільства, підтримує взаємні відносини між елітарними і не елітарними верствами.

В той же час більшість режимів як один з найбільш поширених засобів зміцнення власних позицій які набирають популізму. Це такий тип політики, який ґрунтується на постійному висуненні владою необґрунтованих обіцянок громадянам, на використанні демагогічних гасел, методів загравання з суспільством заради зростання популярності лідерів.

Політичний режим не залежить безпосередньо від форми правління або способу територіально-політичної організації влади. Він характеризує політичну культуру суспільства, загальну спрямованість і природу політичного процесу. При цьому кожен тип політичного режиму має певні способи організації державного управління, встановлення прерогатив органів державної влади, форм і міри залученості в політичний процес народних мас.

Ознаками політичного режиму є:

- доля участі народу в механізмах формування політичної влади, а також самі способи такого формування;
- співвідношення прав і свобод людини з правами і поведінкою держави;
- гарантованість прав і свобод особи;
- характеристика реальних механізмів здійснення влади в суспільстві;
- положення засобів масової інформації, міра гласності в суспільстві і прозорість діяльності державного апарату;
- місце і роль недержавних структур в політичній системі;
- тип політичної поведінки великих груп людей;
- облік інтересів меншості при ухваленні політичних рішень;
- домінування певних методів при реалізації влади;
- міра верховенства закону в усіх сферах громадського життя;
- політичне і юридичне становище і роль в суспільстві силових структур держави (армії, поліції, органів державної безпеки);
- міра політичного плюралізму в суспільстві;
- існування реальних механізмів притягнення до політичної і правової відповідальності посадовців, включаючи самих вищих.

Виходячи з цього, основними елементами політичного режиму є наступні: політичні структури влади, методи здійснення влади, права і свободи людини, методи вироблення політичних рішень, способи врегулювання

конфліктів, плюралізм, партійна система, ідеологія, форми політичної участі, легітимність і структурованість правлячої еліти.

Якісними характеристиками політичного режиму є: обсяг прав і свобод людини, методи здійснення державної влади, характер взаємин між державою і суспільством, наявність або відсутність можливостей суспільства впливати на ухвалення політичних рішень, способи формування політичних інститутів, методи вироблення політичних рішень.

У основі політичного режиму лежать властивий йому тип легітимності влади, структура політичних інститутів, система і місце партій, форма і роль держави, певне поєднання системи партій, способу голосування, методів ухвалення рішень, структури і ролі груп тиску.

У широкому плані в поняття політичний режим включають сукупність інституціональних, ідеологічних і соціальних елементів, що сприяють формуванню певного вигляду політичної влади в цій країні і в цей період. Якщо категорія «форма правління», описуючи риси державної організації тільки в тому виді, як вони позначені в конституції і законах, відбиває більшою мірою формально-юридичну сторону політичного життя і відносно статична, то категорія «політичний режим» характеризує те, як реально складаються відносини влади. Політичний режим розкриває питання про той, кому належить реальна політична влада в цьому суспільстві, якими методами вона здійснюється, як співвідносяться і взаємодіють громадянське суспільство і держава, який об'єм прав і свобод особи, соціальних груп і реальні можливості їх здійснення.

Загальноприйнятою є типологія політичних режимів з урахуванням особливостей взаємодії держави і громадянського суспільства, міри проникнення державної влади в інші сфери соціальної дійсності і приватне життя громадян. Історичні закономірності розвитку державності дозволяють політологам розділити сучасні політичні режими на демократичні і недемократичні (авторитарний і тоталітарний). Основою для такої класифікації є становище особи в суспільстві, характер її взаємин з державою, тип відносин влади з опозицією, способи вирішення політичних конфліктів.

Таким чином, політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, який визначає характер життя в країні і відображає рівень політичної свободи, а також ставлення органів влади до правових основ їх дійсності.

Види політичних режимів

Демократичний	Недемократичний
<ul style="list-style-type: none"> ➤ народ визнається джерелом і носієм влади, має реальні можливості (вибори, референдум) вираження своєї волі ➤ державна влада виражає інтереси більшості населення країни ➤ людини має пріоритет право і свободу ➤ політична багатопартійність ➤ приватна власність, різноманіття форм власності ➤ свобода творчості ➤ основний метод державно-владної дії – соціальне маневрування, врахування громадської думки ➤ заходи примусу з боку держави мають правовий характер (передбачені правом і здійснюються в особливих процедурних формах) ➤ розвиненість інститутів цивільного суспільства ➤ формування і діяльність державного апарату відповідно до принципів: поділу влади, виборності, звітності, змінюваності, гласності ➤ режим законності ➤ реальна Конституція 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ влада належить вузькій замкнутій еліті, народ позбавлений реальної можливості впливати на політику ➤ державна влада виражає інтереси окремих верств суспільства ➤ свавілля, терор ➤ людина елемент «гвинтик» державного механізму ➤ пануюча партія ➤ державна економіка ➤ офіційна ідеологія, догматизм ➤ у процесі панування використовуються методи насильства примусу, залякування ➤ заходи примусу з боку держави мають довільний характер ➤ громадяни позбавлені легальної можливості відстоювати свої інтереси ➤ формування і діяльність державного апарату призначається відповідно до принципів єдиновладдя, мілітаризму, централізації ➤ режим доцільності ➤ формальна Конституція

Демократичний політичний режим

За типологією розрізняють демократичні, авторитарні та тоталітарні режими. Різновиди: фашистський; комуністичний; теократичний; ліберально-демократичний та ін.

Загалом демократія є певним політичним ідеалом, який виходить з визнання таких концептуальних засад: особистої свободи та права громадян на участь у формуванні органів державної влади; необхідності контролю за діяльністю влади; впливу на ухвалення спільних для всіх рішень на основі загального рівного виборчого права через вибори, референдуми.

Демократичний режим характеризується гармонійним поєднанням правової соціальної держави та розвиненого громадянського суспільства, де реалізовано демократичні принципи.

Найпростіше визначення демократії: це влада народу. Згідно з визначенням А. Лінкольна, демократія – це влада народу, здійснювана самим народом і для народу. Цей режим характеризується такими рисами: джерелом влади в демократичній державі є народ, який обирає своїх представників і

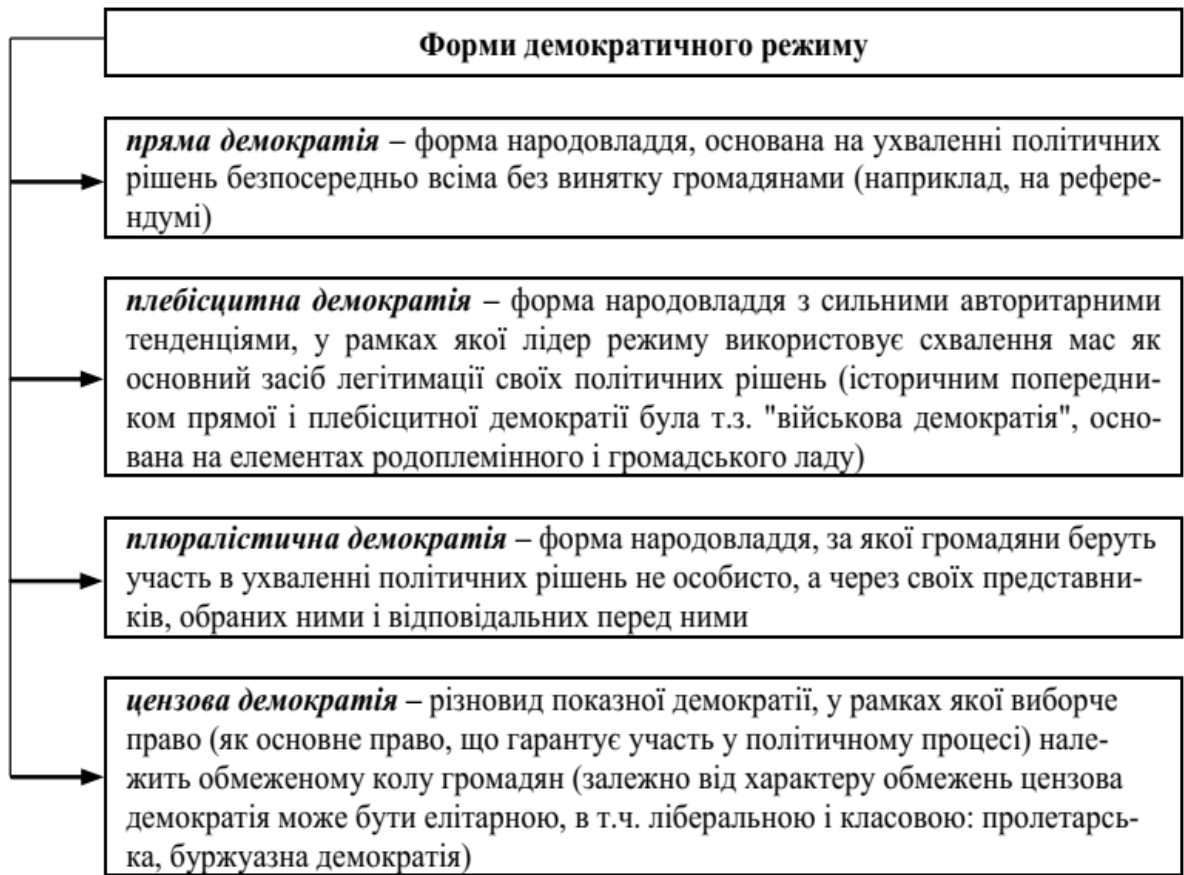
наділяє їх правом вирішувати будь-яке питання, спираючись на власну думку; політична влада має легітимний характер і здійснюється відповідно до ухвалених законів, одночасно наділяючи громадян щонайширшими можливостями реалізації своїх інтересів і потреб; розподіл влади; право народу впливати на вироблення політичних рішень шляхом підтримки або критики в засобах масової інформації, проведення демонстрацій, лобістської діяльності, участі в передвиборчих кампаніях; політичний плюралізм, що передбачає можливість утворення двопартійної або багатопартійної системи, конкурентність політичних партій в їх впливі на народ, а також існування на законних підставах політичної опозиції, як парламенті, так і поза ним; висока міра реалізації прав людини – норми, правила і принципи взаємин держави і громадян.

Демократія вимагає від людини цивільної ідентичності – сприйняття самого себе як члена суспільства, що вибирає загальний шлях з іншими людьми. Демократичний політичний ідеал: законність дій громадян, включаючи лідерів верхнього ешелону.

Залежно від того, як народ бере участь у управлінні, хто і як безпосередньо виконує владні функції, демократія ділиться на пряму (плебісцитну) і представницьку (репрезентативну).

Жодна із цих форм в «чистому виді» не існує, але в умовах демократичного режиму вони проявляються по різному.

Досвід політичного розвитку дозволяє виділити декілька форм демократії: пряма демократія – форма народовладдя, заснована на ухваленні політичних рішень безпосередньо усіма без виключення громадянами (наприклад, в ході референдуму); плебісцитна демократія – форма народовладдя з сильними авторитарними тенденціями, у рамках якої лідер режиму використовує схвалення мас як основний засіб легітимації своїх політичних рішень (історичним попередником прямої і плебісцитної демократії була т.з. «військова демократія», заснована на елементах родоплемінного і громадського устрою); плюралістична демократія – форма народовладдя, за якої громадяни беруть участь в ухваленні політичних рішень не особисто, а через своїх представників, обраних ними і відповідальних перед ними; цензова демократія: різновид прямої демократії, у рамках якої виборче право (як основне право, що гарантує участь в політичному процесі) належить обмеженому колу громадян (залежно від характеру обмежень цензова демократія може бути елітарною, в т.ч. ліберального толку і класовою: пролетарська, буржуазна демократія).

Необхідно відмітити, що при істотних відмінностях цих форм демократії, сучасний етап політичного розвитку характеризується їх поступовим зближенням й інтеграцією.

Ключовим елементом будь-якого демократичного ладу є система партиципації – участь народного волевиявлення. Вона може спиратися на різні інститути, але, зазвичай обов'язково передбачає утворення основних гілок влади у процесі загальних, таємних і, переважно, прямих виборів, вирішення найбільш важливих державних питань на референдумах, дія регіональних органів місцевого самоврядування. Найважливішою характеристикою системи партиципації, зрілості демократичного ладу є дотримання свободи слова, друку, діяльності суспільно-політичних організацій.

Таким чином, демократія, як система народовладдя, є універсальною основою політичного розвитку людства в сучасну епоху. Демократичний політичний режим – це спосіб функціонування політичної системи суспільства, система засобів і методів здійснення політичної влади, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади та передбачає його активну участь у вирішенні державних і суспільних справ.

Види і характерні риси недемократичних політичних режимів

Підставою класифікації політичних режимів є: становище особи в суспільстві; характер її взаємин з державою; тип відносин влади з опозицією; способи вирішення політичних конфліктів. Згідно з загальноприйнятою класифікацією є демократичний і недемократичний політичні режими. До

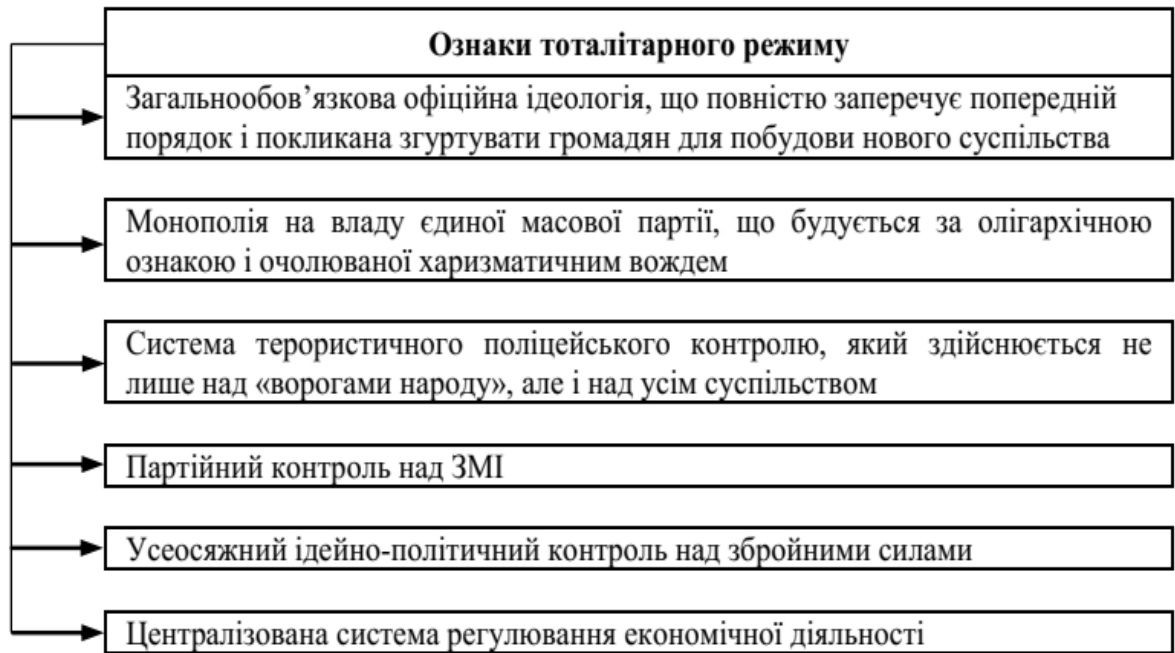
недемократичного типу політичного режиму належать тоталітарний, авторитарний і Кожен з них має свої особливості та різновиди.

Тоталітаризм – це політичний режим, за якого держава прагне до цілісного, всеосяжного контролю за життєдіяльністю всього суспільства загалом і кожної особи окремо. Поняття «тоталітаризм» (від латів *totalis*) означає «увесь», «цілий», «повний». Воно було введене в обіг ідеологом італійського фашизму Дж. Джентіле на початку ХХ століття. У політичний лексикон термін «тоталітаризм» був введений в 1925 р. лідером італійських фашистів Б. Муссоліні для характеристики створеного ним режиму. У 1929 р. газета «Таймс» використала цей термін стосовно режиму, що склався в Радянському Союзі. Після Другої світової війни в західній політичній науці стало загальноприйнятим позначати поняттям «тоталітаризм» режими, що існували у фашистській Німеччині, Радянському Союзі, країнах «Соціалізму, що перемиг».

Тоталітарна держава є усеосяжна держава Її вихідним положенням є те, що самодіяльність громадян не потрібна і шкідлива, а свобода громадян небезпечна і не прийнятна. Потрібен єдиний владний центр: він покликаний усе знати, усе передбачати, усе планувати, усе наказувати. Звичайна правосвідомість виходить від передумови: не усе заборонене – дозволено. Тоталітарний режим сповідує інше положення: усе ненаказане – заборонено. Звичайна держава говорить: у тебе є сфера приватного інтересу, ти в ній вільний; тоталітарна держава заявляє: є тільки державний інтерес, і ти ним зв'язаний. Звичайна держава дозволяє: думай сам, віруй вільно, влаштовуй своє внутрішнє життя, як хочеш; тоталітарна держава вимагає: думай так, як наказано, не віруй зовсім, влаштовуй своє внутрішнє життя за указом. Іншими словами, у тоталітарній державі управління – всеосяжне; людина усебічно поневолена; свобода стає злочинною і караною.

У 1956 р. два американські політологи – До. Фрідріх і З. Бжезинський сформулювали основні ознаки тоталітарного режиму; загальнообов'язкова офіційна ідеологія, що повністю заперечує попередній порядок і покликана згуртувати громадян для побудови нового суспільства; монополія на владу єдиної масової партії, що будується за олігархічною ознакою і очолюваної харизматичним вождем; система терористичного поліцейського контролю, який здійснюється не лише над «ворогами народу», але і над усім суспільством; партійний контроль над ЗМІ; усеосяжний ідейно-політичний контроль над збройними силами; централізована система регулювання економічної діяльності.

Серед наведених ознак найбільше значення мають перші дві – офіційна ідеологія і монополія єдиної партії на владу.

Тоталітаризм виникає в результаті розпаду традиційних соціальних структур і деморалізації суспільства. Саме перетворення суспільства на деструктуровану масу, що складається з індивідів, позбавлених власності, незалежності власного «Я», є соціальною передумовою становлення тоталітарної держави. Іншою причиною, що обумовлює виникнення тоталітарного режиму, є крах ринкової економіки і проголошення такої організації громадському життю, яке ґрунтується на єдиному плані.

Формуванню тоталітаризму неабиякою мірою сприяє вихід на політичну авансцену масових рухів, які, руйнуючи колишні політичні інститути, створюють «поле» для становлення необмеженої влади. Парадокс тоталітаризму полягає в тому, що його «творцем» (на відміну від попередніх диктатур) є найширші народні маси, проти яких він потім і обертається.

Духовними витокami тоталітаризму є різні концепції «загальної волі», яка повинна втілитися в одному класі або нації, нетерпимість до інакомислення, відсутність пошани до прав і свобод людини, утопії про побудову нового суспільства. Важелями влади при тоталітаризмі виступають пропаганда і насильство.

Прийнято виділяти два різновиди тоталітаризму: «лівий» і «правий».

Види тоталітарних режимів

<i>Лівий</i>	<i>Правий</i>
<p>– тоталітаризм ґрунтувався на ідеології марксизму-ленінізму, що утверджує можливість побудови комуністичного суспільства, в якому повністю задовольнятимуться потреби всіх індивідів</p> <p>– необхідність відміни приватної власності і створення планової, регульованої економіки</p> <p>– провідна роль пролетаріату</p> <p>– необхідність диктатури пролетаріату при переході до нового суспільства; можливість побудови комунізму в кожній країні</p> <p>Соціальною основою «лівого» тоталітаризму виступали нижчі класи, передусім – пролетаріат</p>	<p>– тоталітаризм сформувався у фашистській Італії і Німеччині</p> <p>– «правий» тоталітаризм, в особі німецького фашизму, ґрунтувався на ідеології націонал-соціалізму</p> <p>– головне положення націонал-соціалістичної ідеології зводилося до відтворення німецького рейху</p> <p>– боротьба за чистоту німецької раси</p> <p>– винищування всіх чужорідних елементів (передусім, євреїв)</p> <p>– антикомунізм</p> <p>– обмеження капіталізму</p> <p>Соціальною основою «правого» тоталітаризму були екстремістськи налаштовані середні верстви суспільства</p>

«Лівий» тоталітаризм виник у комуністичних країнах: в Радянському Союзі, в країнах Східної Європи, Азії (Китай, Північна Корея, Північний В'єтнам), на Кубі. «Лівий» тоталітаризм ґрунтувався на ідеології марксизму-ленінізму, що утверджує можливість побудови комуністичного суспільства, в якому повністю задовольнятимуться потреби всіх індивідів, необхідності відміни приватної власності і створення планової, регульованої економіки; визнається провідна роль пролетаріату, необхідність диктатури пролетаріату при переході до нового суспільства, можливість побудови комунізму в кожній країні. Соціальною основою «лівого» тоталітаризму виступали нижчі класи, передусім пролетаріат.

«Правий» тоталітаризм сформувався у фашистській Італії і Німеччині. «Правий» тоталітаризм, в особі німецького фашизму, ґрунтувався на ідеології націонал-соціалізму. Головні положення націонал-соціалістичної ідеології зводилися до такого: відтворення німецького рейху; боротьба за чистоту німецької раси; винищування усіх чужорідних елементів (передусім, євреїв); антикомунізм; обмеження капіталізму. Соціальною основою «правого» тоталітаризму були екстремістські налаштовуванні середні верстви суспільства.

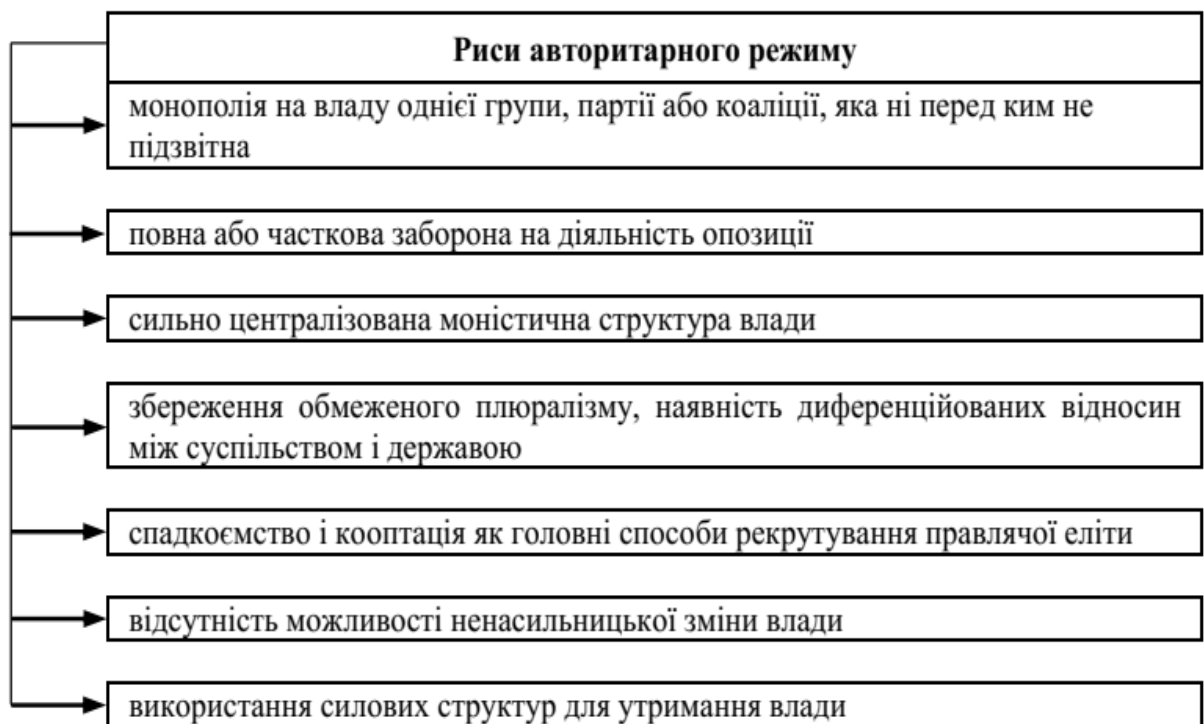
Як показала історія, стосунки між тоталітарною владою і народом двояке: більшість підданих випробовують благоговійну любов до правителів, бо розділивши з владою її картину світу, людина набуває не лише надії на

виживання, але, що набагато більше важливо, можливість щастя. Така людина здатна побачити себе таким же абсолютним і всемогутнім, як сама влада, часткою якої він себе почуває. Але в будь-якому суспільстві, навіть в суспільстві загального контролю, яким є тоталітарне суспільство, незгодні, це, передусім, найбільш інтелігентні і внутрішньо незалежні люди, які зберігають свою точку зору на суспільство і свою долю.

Таким чином, тоталітаризм відрізняється від інших диктатур найвищою мірою регламентації і контролю.

Авторитарний політичний режим

Термін «авторитаризм» (лат. *auctoritas* «влада», «вплив») застосовується в політичній науці для позначення режиму, що характеризується монополією на владу якоїсь однієї партії, угруповання, особи або інституту. Авторитарний політичний режим можна розглядати як свого роду «компроміс» між тоталітарним і демократичним політичними режимами. Він, з одного боку, м'якший, ліберальніший, ніж тоталітаризм, але, з іншого боку, жорсткіший, більш антинародніший, ніж демократичний.

Істотними рисами авторитаризму є: монополія на владу однієї групи, партії або коаліції, яка ні перед ким не підзвітна; повна або часткова заборона на діяльність опозиції; сильно централізована моністична структура влади; збереження обмеженого плюралізму, наявність диференційованих стосунків між суспільством і державою; спадкоємство і кооптація як головні способи

рекрутування правлячої еліти; відсутність можливості ненасильницької зміни влади; використання силових структур для утримання влади.

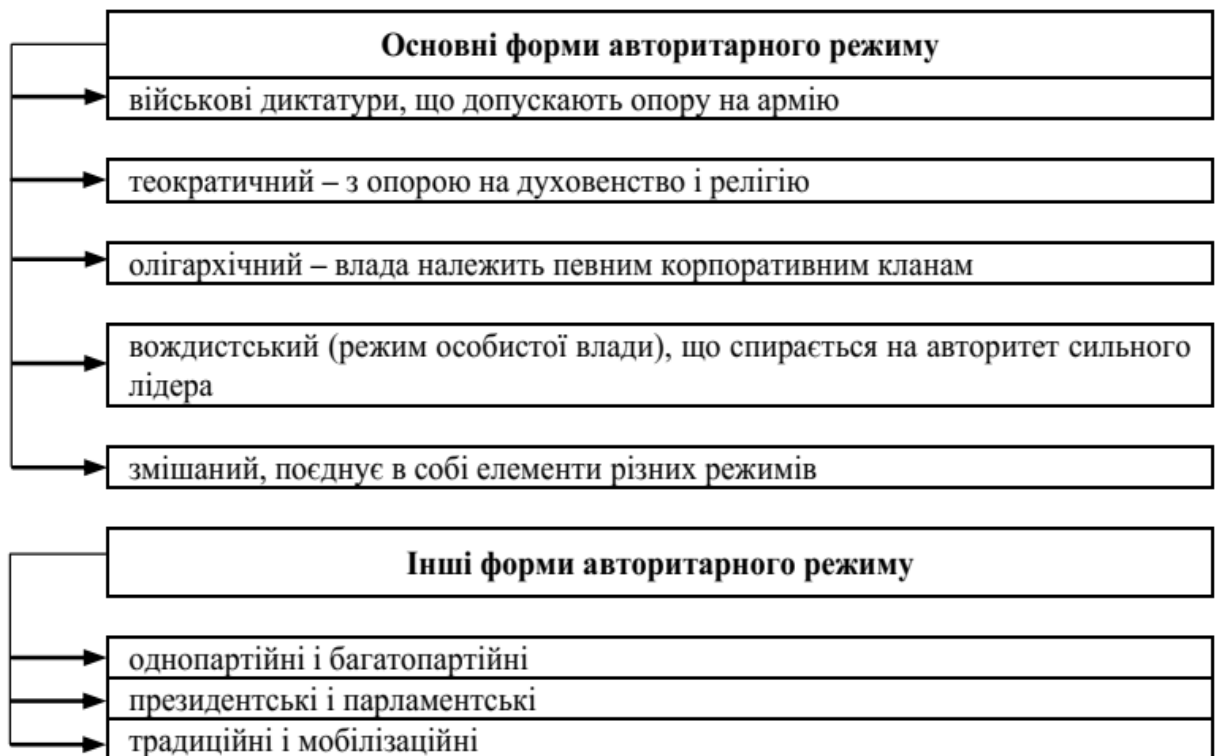
Основні відмінності авторитарних режимів від тоталітарних: авторитаризм не має єдиної і обов'язкової для всіх ідеології, допускає обмежений плюралізм, якщо він не завдає шкоди системі; громадянин не піддається репресіям, якщо він не є активним противником режиму: необов'язково підтримувати режим, достатньо його терпіти (ритуальне підтвердження лояльності і відсутність прямого виклику); при авторитаризмі центральну роль відіграє не світогляд, а збереження влади; неоднакова міра регламентації різних аспектів громадського життя: при тоталітаризмі контролюються всі сфери громадського життя, для авторитаризму характерне навмисне деполітизування мас, їх досить слабка політична інформованість; при тоталітаризмі центром влади є одна партія (партійні органи пронизують увесь державний апарат, громадські організації і виробничі структури); при авторитаризмі вищою цінністю є держава як осередок владних функцій (ідея держави як надкласового верховного арбітра); авторитарні диктатури вважають за краще зберігати традиційні класові, станові або племінні перегородки, які чужі тоталітаризму (у період становлення тоталітаризм руйнує колишню соціальну структуру, розриває традиційні соціальні зв'язки, «перетворює класи на маси»); при тоталітаризмі систематичний терор проводиться легально і організовано, при авторитаризмі використовується тактика вибіркового терору.

Найважливішим феноменом авторитарної свідомості є масове відчуження від влади.

Авторитаризм може існувати в найрізноманітніших формах. У історичному минулому він виступав у формі давніх тиранії, деспотій, абсолютних монархій і різних аристократичних режимів. Сьогодні, залежно від того, на які соціальні групи й інститути спирається влада, можна виділити такі форми авторитарного режиму: військові диктатури, що передбачають опору на армію.

В умовах нерозвиненого громадянського суспільства і слабких демократичних традицій військові виступають найбільш організованою силою, що має ресурси для захоплення влади (зазвичай шляхом державного перевороту). Подібні режими – досить часте явище в Африці, Латинській Америці, на Близькому Сході. Пригнічуючи політичні свободи, військові можуть виступити ініціаторами економічної модернізації суспільства (військова диктатура генерала А. Піночета в Чилі); теократичний – з опорою на духовенство і релігію. Як приклад можна привести сучасний Іран, де з

середини 90-х рр. XX століття намітилася тенденція до лібералізації режиму; олігархічний – влада належить певним корпоративним кланам; вождистський (режим особистої влади), що спирається на авторитет сильного лідера. Сам режим може мати підтримку народу. Ґрунтом для виникнення подібних режимів може стати відчуття зовнішньої загрози для країни; змішаний, поєднуючи в собі елементи різних режимів. Так, режим, який був встановлений С. Хусейном в Іраку, мав властивості військового, вождистського і частково теократичного режимів одночасно.

Разом з вищезгаданими формами виділяють і інші форми авторитаризму: однопартійні і багатопартійні, президентські і парламентські, традиційні і мобілізаційні. Авторитарний режим може також виступати і у формі реакційної диктатури або бути ліберальнішим. Останні форми авторитаризму є своєрідним симбіозом авторитарних демократичних тенденцій.

Таким чином, авторитаризм є досить строкатою картиною різних форм і методів влади.

Категорія «політичний режим» розкриває функціональний аспект політичної системи. Якісними характеристиками політичного режиму є: об'єм прав і свобод людини, методи здійснення державної влади, характер взаємин між державою і суспільством, наявність або відсутність можливостей

суспільства впливати на ухвалення політичних рішень, способи формування політичних інститутів, методи вироблення політичних рішень.

Основними типами політичних режимів є тоталітаризм, авторитаризм і демократія. Одним з найбільш багатозначних понять політичної науки є демократія. У історії політичної думки виділяються два основні трактування демократії: ліберально-демократична, така, що робить акцент на автономії індивіда, правах і свободах людини, і радикально-демократична, затверджуючи верховенство народу і пріоритет громадських інтересів над приватними.

3.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 3.4 практичного завдання.
3. Виконати практичні завдання 3.5.
4. Виконати тестові завдання п. 3.6.

3.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Як Ви розумієте поняття "політичний режим"?
2. Які основи та критерії політичних режимів можна виділити?
3. За яких причин та в яких умовах формується тоталітаризм? Чи може сучасна демократична держава трансформуватися у тоталітарну?
4. Які прояви тоталітарного режиму зафіксовані в історії ХХ ст.?
5. Яким, на Вашу думку, є політичний режим сучасної України?

3.5 Завдання

Завдання 3.5.1

У таблиці представлені ключові поняття та їхні визначення. Установіть, якому поняттю ліворуч відповідає праворуч визначення, вказавши потрібний номер.

Поняття	№	Зміст
Тоталітаризм		1. Сукупність інститутів (державних, партійних, суспільно-політичних), що виражають і представляють різні за значенням інтереси: від загальнозначущих до групових і приватних
Політична система		2. Члени співтовариства залишаються джерелом влади й мають право

		приймати рішення, але реалізують це право через обраних ними представників, які повинні відстоювати їхні інтереси
Культурна підсистема		3.Сукупність політичних інститутів, суспільних структур, норм і цінностей, а також їхньої взаємодії, у яких реалізується політична влада й здійснюється політичний вплив
Політичний режим		4.Необмежена влада державних органів при збереженні сфери громадського суспільства, приватної ініціативи в економіці, ринковій конкуренції
Авторитаризм		5.Сукупність субкультур, релігійна система, що визначає пріоритетні цінності, переконання, стандарти політичної поведінки, політичну ментальність
Інституціональна підсистема		6.Система прийомів, методів, способів здійснення політичної влади в суспільстві
Представницька демократія		7.У політичний лексикон термін був введений в 1925 р. Б. Муссоліні, характеризується абсолютним контролем держави над всіма областями громадського життя, повним підпорядкуванням людини політичній владі й пануючій ідеології

Завдання 3.5.2

Чи згодні ви з наступною тезою «при демократичному режимі вплив на населення переважно психологічний й здійснюється він у всіх сферах життя суспільства»? Поясніть свою думку, підкріплюючи її прикладами.

Завдання 3.5.3

На вашу думку, яке слово в логічному ланцюжку слів зайве: «Демократія буває формальна, реальна, ідеальна, соціальна»? Аргументуйте свій вибір.

Завдання 3.5.4

Визначте характерні риси, що були притаманні політичній системі України на час отримання незалежності, та порівняйте їх із сьогоденням.

Завдання 3.5.5

Проаналізуйте політичну систему як базову структуру політичного життя. Які фактори, на вашу думку, справляють більший вплив на механізм функціонування політичної системи: внутрішні (економічні, соціальні, духовно-моральні) чи зовнішні (міжнародні, географічні та ін.)? Аргументуйте відповідь.

Завдання 3.5.6

Наведіть приклади позитивних практик існування авторитарних політичних режимів у світі.

3.6 Тести для самоперевірки знань

1. Для якого політичного режиму характерний тотальний контроль держави над усіма сферами життя суспільства?
  - а. авторитарного;
  - б. тоталітарного;
  - в. теократичного;
  - г. демократичного.
2. Укажіть риси демократичного режиму:
  - а. легітимність державної влади;
  - б. злиття народу з владою;
  - в. влада здійснюється представницькими органами;
  - г. загальний контроль та насильство.
3. Які з перерахованих ознак притаманні тоталітарному режиму?
  - а. мілітаризація суспільного життя;
  - б. функціонує багатопартійна система;
  - в. наявність тотального контролю за життям суспільства.
4. Виберіть загальні для авторитаризму і демократії ознаки.
  - а. відсутність величезного репресивного апарату;
  - б. діє принцип "дозволено все, крім політики";
  - в. вільні вибори, парламентська боротьба;
  - г. відсутність державної ідеології.
5. Укажіть держави з авторитарними режимами:
  - а. Швеція;
  - б. Саудівська Аравія;
  - в. Японія;

- г. Таджикистан;
  - д. Іран;
  - е. Італія.
6. У чому відмінність демократичного режиму від тоталітарного?
- а. наявність у громадян широких прав і свобод;
  - б. відчуження громадян від політики;
  - в. наявність політичного та ідеологічного плюралізму;
  - г. реальне здійснення принципу поділу влад.
7. Укажіть держави з демократичними режимами:
- а. Канада;
  - б. Норвегія;
  - в. Білорусь;
  - г. Іспанія;
  - д. Йорданія;
  - е. Лівія.
8. Політичний режим – це:
- а. спеціальні органи державної влади;
  - б. система взаємовідносин держави і громадянського суспільства;
  - в. виборність влади на певний термін;
  - г. система способів і методів здійснення політичної влади.
9. Які ознаки характерні для політичного режиму України?
- а. посилення тіньового механізму влади;
  - б. наявність політичного й ідеологічного плюралізму;
  - в. контроль громадянського суспільства за діяльністю державних органів влади;
  - г. ліквідація системи привілеїв, пов'язаних з володінням владою.
10. До тоталітарних режимів належать:
- а. режим Мао Цзедуна в Китаї;
  - б. режим Б. Муссоліні в Італії;
  - в. режим у сучасній Японії;
  - г. режим у сучасній Німеччині.
11. У чому відмінність тоталітарного режиму від авторитарного?
- а. заборона або відсутність опозиції;
  - б. допускає обмежений плюралізм;
  - в. дозволено лише те, що наказано;
  - г. дозволено все, крім політики.

Практична робота № 4 ЛЮДИНА І ПОЛІТИКА

4.1. Мета роботи

1. Розглянути політичну соціалізацію особи.
2. Визначити політичну участь як наслідок політичної соціалізації.

4.2. Теоретичні відомості

Про політичну соціалізацію почали говорити в кінці 50-х років минулого століття. Існує декілька визначень цього поняття, але у найбільш загальному розумінні – це процес входження людини в політику. Він передбачає становлення політичної свідомості і політичної культури, прийняття і виконання певних політичних ролей, прояв політичної активності. Політична соціалізація – це процес становлення індивіда як суб'єкта політики, формування в індивіда рис, що дозволяють адаптуватися до даної політичної системи (виконувати в ній певні функції). Політична соціалізація охоплює всі форми залучення індивіда до політичної культури. Головна сутність політичної соціалізації для людини полягає у тому, щоб навчитися орієнтуватися у політичному житті та виконувати у ньому певні політичні функції.

У політичній соціалізації виділяються дві фази.

Перша передбачає передачу суспільством індивіду накопиченого поколіннями суспільно-політичного досвіду, знань, символів, цінностей, норм і зразків поведінки та пристосування його до цих умов політичного життя.

Друга фаза – інтеріоризація – засвоєння особою політичних цінностей і настанов, норм і взірців політичної поведінки, притаманних певній соціальній спільноті. На цій фазі політичної соціалізації відбуваються процеси формування вищого рівня свідомості особи, які втілюються у переконаннях, здатних до подальшого розвитку, і мотивації політичної дії. У західній політології на основі характеру політичної культури виділяють такі *типи політичної соціалізації*: гармонійний, плюралістичний, конфліктний та гегемоністський.

Гармонійний (британо-американський) тип забезпечується культурно-однорідним середовищем, зрілими демократичними традиціями, громадянським суспільством. У цьому суспільстві існує шанобливий діалог індивіда і влади. Індивід засвоює цінності домінуючої культури безпосередньо в процесі становлення свого "я".

Плюралістичний (західноєвропейський) тип є пануючим у цих країнах і йому властивий опосередкований характер взаємодії особи і влади. У зв'язку з фрагментарністю і різноманітністю політичних культур через існування

множини культурно-етнічних груп тут виробилися й затвердилися ліберальні традиції сприйняття цінностей інших політичних субкультур, толерантності і поваги до них.

Конфліктний тип політичної соціалізації характерний для не західних цивілізацій. Жорстка прив'язаність індивіда до цінностей місцевих кланів, родів, племен перешкоджає досягненню згоди між носіями різних цінностей і норм політичної поведінки. Для них притаманне відторгнення інших політичних культур. Тут відсутні єдині інтегральні (об'єднуючі) цінності. Тому така політична соціалізація є підґрунтям для авторитарності і навіть тоталітарності політичних систем.

Гегемоністський тип є різновидом конфліктного типу політичної соціалізації. Він передбачає входження у політичне життя тільки на основі визнання цінностей якого-небудь класу (буржуазії чи пролетаріату) або ж релігії чи ідеології. Цей тип характерний для закритих політичних систем, які не приймають інших політичних цінностей, крім власних. Перехід від тоталітарної до демократичної політичної системи, до правової держави і розвиненого громадянського суспільства поряд з іншим вимагає нової політичної соціалізації суспільства.

На зміну панування однієї політичної ідеології приходять плюралізм поглядів і ідей, множинність типів політичної свідомості і політичної культури. Все це вимагає фундаментальних змін у політичній соціалізації населення і, перш за все, поваги до іншої думки, іншого бачення розвитку суспільства, які об'єднуються такою рисою, як політична толерантність, готовності до компромісу, прагнення до консенсусу, вміння цивілізовано виражати і захищати свої погляди й інтереси, не допускаючи конфронтації та нагнітання напруженості у суспільстві.

Первинним суб'єктом політики є людина (індивід). Ще Протагор зазначав, що "людина є міра речей". Місце людини у політичному житті здавна було предметом гарячих суперечок, які не припиняються й тепер. Уже в давнину визначилися три підходи до цієї проблеми у ученнях Конфуція, Платона й Аристотеля. Патерналістська концепція держави Конфуція трактувала державу як єдину сім'ю, в якій уся повнота влади належить правителю-батькові, а проста людина мусить підкорятися монарху, аристократам і чиновникам, які опікуються благом народу. Тут людина – простий виконавець монархової волі, вона не суб'єкт політики, а лише політично несвідомий і безправний її учасник.

У вченні Платона розроблено тоталітарне трактування особистості, відповідно до якого держава покликана стверджувати однодумність і

колективізм, регламентувати життя людини, стежити за її думками й віруваннями, а сама людина при цьому залишається об'єктом влади, який не може і не повинен втручатися у справи влади.

Аристотель, хоча і вважав індивіда істотою політичною за своєю природою через її, так би мовити, "приреченість" жити в суспільстві, колективі, виступав за пріоритет держави у відносинах із громадянином, не відокремлював особистість від держави. Водночас він виступав проти тотальної уніфікації всіх громадян, обстоював певну автономію індивіда і сім'ї. Тут можна говорити про закладення Аристотелем основ ліберального (протоліберального) підходу до проблеми "людина і влада". Визнання тоталітарності, необмеженості державної влади стосовно індивіда, підлеглих було характерним не тільки для стародавніх демократій, але навіть у більшій мірі для абсолютно-монархічних та інших авторитарних політичних режимів.

Уперше в історії політичної думки відокремив індивіда від суспільства і держави лібералізм. Прихильники цього напрямку виступали проти політичної беззахисності людини, декларували політичну рівність усіх громадян, наділили особистість фундаментальними, непорушними правами, проголосили її головним елементом політичної системи, обмежили сферу дій і повноважень держави стосовно особистості. Індивід у лібералізмі є джерелом влади, а держава підконтрольна і підзвітна народові. Вона мусить виконувати ті функції, якими наділив її народ: дбати про безпеку і свободу громадян, охороняти їх священні права, підтримувати громадський порядок та соціальну злагоду. Головною сферою самореалізації особистості у цій системі стає громадянське суспільство.

Скориговані й збагачені іншими теоріями та ідеями ліберальні погляди на взаємовідносини людини і влади належать до основних цінностей сучасної політичної культури Заходу.

Життя підтвердило, що зневажання таких принципів політичного устрою, як свобода особистості, пріоритет прав людини над правами держави, розподіл влади, законність, повага приватної власності тощо призводить до гіпертрофованих деформацій влади (в першу чергу – зростання її апарату, надмірної ідеологізації та політизації суспільства та ін.), що перетворюють людину на покірливу істоту, гвинтик у величезній державній машині. Це особливо наочно продемонстрував СРСР періоду тоталітаризму. Людина як особистість є продуктом насамперед соціального розвитку, бо вона здатна розвиватися тільки у суспільстві, у його конкретно-історичних умовах і не може не зазнавати впливу цих умов, не відображати їх у своїх поглядах та діях.

Виходить, що *особистість* – це людина, яка втілює в собі конкретно-історичні суспільні відносини, впливає на них у міру своїх сил та здібностей залежно від становища, яке вона посідає у суспільстві. Особистість є первинним суб'єктом політики та її мірою. Рушійною силою політичної активності націй, класів, політичних партій і рухів є саме особистість, її інтереси, ціннісні орієнтації та цілі.

Одним із різновидів особистості є *політична особистість*, діяльність якої обумовлена необхідністю задоволення політичних потреб: це може бути участь у формуванні та удосконаленні політичних структур чи політичної системи суспільства, у діяльності політичних партій, різних суспільних формувань.

Розрізняють два основні типи політичної поведінки такої особистості: *політична участь* і *політична іммобільність*.

Політична іммобільність – це виключення людини з політичного життя, відчуженість її від політичної влади, що про являється у політичній апатії, байдужості до політичних подій чи акцій, тобто у пасивному ставленні до політичних процесів. Хоча ці особистості політично свідомі, їх політична іммобільність являє собою пасивну форму протесту проти існуючої політичної системи, перш за все проти влади. Вирішальний вплив на формування політичної іммобільності чинять невдоволеність соціально-економічним станом у країні, безвідповідальність влади за політику, що проводиться в країні, ігнорування владою інтересів народу, одностороннє або неправдиве інформування людей про політичні процеси та події.

Проявами політичної іммобільності є абсентеїзм (ухилення виборців від участі в голосуванні на виборах), конформізм (пристосування, пасивне прийняття існуючого порядку, відсутність власної позиції, безпринципність, слідування у фарватері сили), соціальна апатія (соціальна байдужість, відсутність зацікавленості).

Політична участь як наслідок політичної соціалізації.

Політична участь об'єктивно і суб'єктивно можлива в умовах політичної соціалізації суспільства. Що ж являє собою ця категорія? Активна боротьба за владу та участь особистості в реалізації владних відносин або активні намагання вплинути на владу, протидія владі – це й є політична участь.

Основними формами політичної участі вважають:

- масову участь у політичному житті;
- читання політичної преси, ознайомлення з політичними передачами радіо, телебачення;

- звернення до державних органів, редакцій газет, на радіо, телебачення з ініціативними пропозиціями, критикою органів влади тощо;
- участь у діяльності, спрямованій на підтримку існуючої політичної влади або проти неї;
- участь у діяльності політичних партій та інших суспільно-політичних організацій і рухів;
- виробництво й поширення політичної інформації;
- участь у мітингах, демонстраціях та інших політичних акціях;
- виконання політичних функцій у політико-владних структурах, в органах державної влади.

Однією з найважливіших проблем політології та політичної практики у відносинах особистість–держава є проблема прав людини. Порушена ще в античності як ідеал рівності всіх людей від народження і природності прав людини на власність, проблема прав людини на недоторканність особи, рівність перед законом розвивалася в Середні віки, поглиблювалася в період Просвітництва, закріплювалася в державних документах Нового і Новітнього часу (США: 1776 р. – Вірджинська Декларація незалежності, 1796 р. – Білль про права в Конституції; Франція: 1789 р. – Декларація прав людини і громадянина). У наш час права людини зведені в Міжнародному біллі, де першим, визначальним розділом є Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Ці права і свободи внесені в конституції та інші державні документи країн-членів ООН.

Згодом були прийняті й інші документи, зокрема Декларація прав дитини (1959 р.), Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації (1981 р.), Конвенція проти катувань... (1984 р.) та інші. Процес подальшого розвитку концепції прав людини триває. У Декларації 1948 р., яка містить 30 статей, підкреслюється, що всі люди народжуються вільними й рівними у своїх достоїнствах і правах (ст. 1); кожна людина повинна мати усі права й усі свободи, проголошені... Декларацією, без будь-якої різниці (ст. 2). Тут визначено громадянські права і політичні свободи людини, передусім право "на життя, на свободу і на особисту недоторканність" (ст. 3), "на свободу думки, совісті й релігії ..." (ст. 18), "на свободу переконань і на вільне виявлення їх ..." (ст. 19). У подальших статтях проголошуються політичні права людини щодо управління країною, вільного виявлення волі на виборах; право на соціальне забезпечення і працю, на відпочинок і дозвілля, на необхідний життєвий рівень і соціальне обслуговування. Україна визнала цю Декларацію, а права і свободи, проголошені в ній, закріплено в Конституції нашої країни.

Проголошуючи Декларацію, приймаючи інші документи з прав людини, Генеральна асамблея визначила завдання, до виконання яких мають прагнути всі народи і всі держави світу щодо становлення людини як особистості. В даний час більшість країн уже визнала Декларацію і доповнення до неї, а основні положення її включила у свої конституції. Практична ж реалізація всього комплексу прав людини – всеосяжна проблема, ступінь вирішення якої безпосередньо характеризує рівень розвитку, прогресивність і гуманізм як окремих країн, так і всієї людської цивілізації. Сьогодні дотримання і конкретне наповнення прав особистості, незалежно від державних, расових та інших відмінностей, стали найважливішим критерієм внутрішньої та міжнародної політики, її людського виміру.

4.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 4.4 практичного завдання.
3. Виконати тестові завдання п. 4.5.

4.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Як визначали місце людини в політичному житті Конфуцій, Платон, Аристотель?
2. Який напрямок політичної думки вперше поставив питання про відокремлення індивіда від держави і надання йому (індивіду) політичних прав?
3. Якими бачили відносини людини і держави представники лібералізму?
4. Дайте визначення людини-особистості.
5. Що означає політична іммобільність, її різновиди?
6. У яких діях людини проявляється її політична участь?
7. До яких форм політичної участі залучались ви?
8. Як називається міжнародний документ з прав людини?
9. Що означає політична соціалізація суспільства?
10. Охарактеризуйте фази політичної соціалізації.
11. Який тип політичної соціалізації характерний для України?

4.5 Тести для самоперевірки знань

1. Скільки існує основних політичних суб'єктів?
  - а. 4;

- б. 2;
  - в. 3.
2. Біхевіористська теорія політичної соціалізації:
- а. трактує процес політичної соціалізації як виконання певних політичних ролей;
  - б. пов'язує процес політичної соціалізації зі становленням індивідуальної політичної свідомості на рівні цінностей та емоцій;
  - в. розглядає політичну соціалізацію на основі аналізу підсвідомих та ірраціональних мотивів політичної поведінки особи.
3. Модель, що пов'язана з усвідомленим бажанням людини відповідати вимогам політичної системи згідно з внутрішніми переконаннями, через почуття обов'язку, що виникає на основі віри в ефективність і справедливість суспільно-політичного ладу, це:
- а. модель інтересу;
  - б. модель переконання;
  - в. модель підкорення.
4. Скільки існує етапів політичної соціалізації?
- а. 4;
  - б. 3;
  - в. 2.
5. Початковим агентом політичної соціалізації є:
- а. засоби масової інформації;
  - б. школа;
  - в. сім'я.
6. Скільки існує основних типів політичної соціалізації?
- а. 5;
  - б. 3;
  - в. 4.
7. Який тип політичної соціалізації можна охарактеризувати так чином: "переважання негативного ставлення особистості до будь-яких соціальних та політичних систем, окрім своєї"?
- а. гегемоністський;
  - б. плюралістичний;
  - в. конфліктний.
8. Скільки функцій виконує політична соціалізація?
- а. 5;
  - б. 2;
  - в. 3.

9. Скільки існує видів політичної поведінки?

а. 4;

б. 3;

в. 2.

10. До якого з чинників, що впливають на вибір пересічного громадянина, можна віднести економічне становище держави, міжнародну ситуацію, взаємовідносини між політичними партіями та особливості політичної боротьби?

а. ситуативні чинники;

б. структурні чинники;

в. кон'юнктурні чинники.

Практична робота № 5

Європейський досвід адміністративно- територіального реформування: політичний аспект

5.1 Мета роботи:

- проаналізувати сутність нового регіоналізму як підґрунтя адміністративно-територіального реформування європейських країн;
- розглянути принципи формування і повноваження територіальних самоврядних колективів, їх місце в адміністративно-територіальній системі;
- проаналізувати специфіку функціонування дуалістичної моделі управління в регіонах;
- надати рекомендації щодо використання європейського досвіду при адміністративно-територіальному реформуванні України.

5.2 Теоретичні відомості

Аналітично-інформаційний огляд присвячений досвіду адміністративно-територіального реформування Франції, Польщі, Іспанії та Румунії, які є 1) унітарними країнами; 2) країнами, за розмірами території наближені до України; 3) державами, що ефективно провели реформування адміністративно-територіального устрою, або знаходяться на завершальній стадії реформування.

1. Новий регіоналізм: європейський вимір

З 1980-их рр. в Європі відбувається нова хвиля адміністративно-територіального реформування, яка отримує назву «новий регіоналізм». Новий регіоналізм змінює структуру територіальної політики. Традиційно регіони виконували функції політико-адміністративної опори держави, були інструментом реалізації політики центральних органів виконавчої влади, отримуючи взамін захист та субсидії зі сторони центру. Новий регіоналізм змінює функції регіонів, перетворюючи їх в самостійних учасників міжнародних відносин. Основними факторами, які спричинили появу нового регіоналізму і призвели до переосмислення ролі регіонів, можна вважати збільшення мобільності капіталу і зростання регіональної ідентичності. Вплив транснаціональних корпорацій і зростання мобільності капіталу призвели до зниження ефективності господарського управління і адміністрування державними органами на місцях. Окрім підвищення рівня мобільності капіталу відбулося зростання значення регіональної ідентичності, яке відбувалося як на базі традиційної культурної відмінності регіону (Каталонія, Країна Басків, Уельс), так і через утворення нової, раніше не існуючої,

регіональної ідентичності (Паданія на півночі Італії). Таким чином, центральною ідеєю нового регіоналізму є перетворення регіонів в головних суб'єктів реалізації соціально-економічних програм розвитку, інфраструктурних проектів, програм в сфері охорони здоров'я, освіти і культури, що забезпечується шляхом надання регіонам широких повноважень (принцип субсидіарності). При утворенні регіону не завжди вдається поєднати два важливі чинники – економічний і культурний, оскільки регіони переважно формуються виходячи з економічної доцільності, об'єднуючи території з подібною господарською структурою, яка може не збігатися з культурною чи етнічною особливістю певної території; відповідно певна лінгвістична, етнічна чи культурна група може бути розділена між декількома регіонами, чи навпаки – в рамках єдиного регіону можуть існувати декілька груп з різними культурними особливостями.

2. Адміністративно-територіальне реформування Франції

Адміністративно-територіальне реформування Франції відбувалось у 1980-х рр., і було орієнтоване на послаблення історичної централізації в системі стосунків між територіальними самоврядними колективами і органами центральної влади, що мало забезпечити оптимізацію адміністрування на місцях та зробити більш ефективною адміністративно-територіальну систему, яка не зазнавала істотних змін з часів Французької Революції і правління Наполеона I.

Складовими частинами адміністративно-територіальної системи Франції є комуна, кантон, округ, департамент і регіон, однак кантон і округ не мають власних адміністративних органів і виступають в якості територіальних меж для функціонування певних державних установ.

В результаті реформування адміністративно-територіальної системи у Франції існують наступні види територіальних самоврядних колективів: регіон, департамент, комуна.

Регіон як адміністративно-територіальна одиниця отримує існуючі на сьогоднішній день повноваження в 1982 р. після прийняття закону про децентралізацію, і стає головним суб'єктом реалізації важливих соціально-економічних програм розвитку, основними завданнями якого є забезпечення економічного розвитку, впровадження програм в сфері охорони здоров'я, розвиток території і реалізація інфраструктурних проектів. На сьогоднішній день у Франції нараховується 27 регіонів (5 з яких знаходяться на заморських територіях). Головним представницьким органом регіону є регіональна рада, вибори до якої відбуваються по департаментам на основі пропорційної

виборчої системи з 5% бар'єром, де кожен департамент отримує кількість представників пропорційна до кількості населення, але не менше трьох.

В результаті реформи 1982 року функції виконавчої влади в регіоні отримує голова регіональної ради (раніше ці функції виконував префект регіону, який призначався з центру). Представником центральної влади в регіоні є регіональний комісар Республіки, який виконує функції контролю щодо відповідності прийнятих рішень регіоном чинному законодавству Франції, і, в разі порушень законодавства Франції, має право звертатися до судових адміністрацій з вимогою відмінити прийняте регіональною радою рішення. Окрім функції контролю, регіональний комісар Республіки реалізовує соціально-економічну програму Уряду в регіоні. Істотною особливістю реформи адміністративно-територіальної системи Франції є надання регіону повноважень щодо самостійного налагодження співпраці з аналогічними регіонами інших держав [1].

Департамент виконує координаційні функції щодо діяльності комун і наділений повноваженнями розподіляти фінансові субсидії між комунами. В результаті реформи було значно розширено повноваження департаменту. Представницьким органом департаменту є генеральна рада, членами якої є генеральні радники, які обираються за мажоритарною системою в два тури, виборчим округом є кантон. Генеральні радники обираються на 6 років, кожні 3 роки оновлюється половина складу ради. Виконавчу владу в регіоні представляє голова генеральної ради (до адміністративно-територіальної реформи ці повноваження були покладені на префекта департаменту). Функції представника Уряду і контроль за законністю ухвалених департаментом рішень покладені на префекта департаменту, який керує діяльністю всіх органів центральної влади в департаменті. Префекту підпорядковуються супрефекти [2], які працюють в округах, що не мають органів самоврядування.

Комуна – базова одиниця адміністративно-територіальної системи Франції. Представницьким органом комуни є муніципальна рада, членами якої є муніципальні радники, що обираються на 6 років. Оскільки кількість населення, що проживає в різних комунах, істотно відрізняється (від декількох десятків до декількох мільйонів осіб), використовуються дві виборчі моделі, які напряму залежить від кількості мешканців комуни. Для комун з населенням до 3500 осіб використовується мажоритарна виборча система в два тури. Для комун, де проживає більше 3500, використовується змішана система в два тури, при поєднанні мажоритарної системи з принципами пропорційного представництва. Кількість муніципальних радників в муніципальній раді залежить від кількості населення що постійно проживає в комуні. В комуні, на

відміну від регіону і департаменту, відсутній представник Уряду, відповідно функції представника центральної влади в комуні і представника територіального колективу виконує одна особа – мер комуни, який обирається муніципальною радою з власного складу. Наявність широких повноважень в комуні компенсується суворим контролем зі сторони центральної влади за її діяльністю. Зокрема, прийняте комуною рішення може бути відмінено префектом департаменту чи супрефектом, якщо, на їхню думку, дане рішення не відповідає чинному законодавству Франції. Також існує можливість дострокового припинення повноваження муніципальної ради за наявності необхідних умов, які визначає законодавство. Але при проведенні адміністративно-територіальної реформи так і не було переглянуто кордони комун, які істотно відрізняються, що неминуче ставить у фінансову залежність від департаментів дотаційні комуни, що через свою невелику чисельність або незначний бюджет неспроможні реалізувати в повній мірі покладені на них повноваження перед мешканцями комуни. Окрім цього, при проведенні реформи так і не вдалося реалізувати (на чому постійно наголошувалося) механізм співпраці та кооперації між різними комунами, що мало би забезпечити більшу фінансову незалежність комуни від департаменту. Таким чином, реалізована адміністративно-територіальна реформа проходила, головним чином, на рівні регіонів та департаментів, але вона, фактично, істотно не змінила положення комун.

3. Адміністративно-територіальне реформування Польщі

Передумовою для реформування адміністративно-територіальної системи Польщі була зміна неефективного адміністрування в регіонах через наявність великої кількості основних елементів територіальної системи (49 воєводств), концентрація фінансових ресурсів в органах центральної влади, а не на місцях, що унеможливило ефективно та оперативне вирішувати проблеми на рівні самоврядних колективів.

Адміністративно-територіальне реформування в Польщі відбувалося в два етапи. На першому етапі – 1989-1990 рр. – було запроваджено самоврядування у гмінах. Другий етап – 1998-1999 рр. відзначався розширенням повноважень органів місцевого управління, запровадженням трьохрівневого територіального поділу (гміна, повіт, воєводство), скороченням кількості воєводств. Реформа була направлена на подолання наслідків невдалої попередньої реформи 1973-1975 рр., в результаті якої було збільшено кількість воєводств і зроблено перехід на дворівневий територіальний поділ, що не дозволяло ефективно вирішувати наявні

проблеми на місцях через брак ресурсів, відсутність реального самоврядування в регіонах та міцну централізацію країни.

В наслідок реформування адміністративно-територіальної системи зараз у Польщі існують наступні рівні територіального поділу: гміна, повіт, воєводство.

Найбільшою територіальною одиницею Польщі є воєводство. Після другого етапу реформи кількість воєводств в країні скоротилася з 49 до 16 (середній розмір воєводства складає 2,4 млн мешканців). Представницьким органом воєводства є воєводський сеймик, який обирається на загальних виборах терміном на 4 роки. До повноважень воєводського сеймика входить прийняття статуту воєводства, ухвалення бюджету, формування правління воєводства. Виконавчим органом воєводства є воєводське правління, яке складається з п'яти осіб, головним завданням якого є реалізація ухвалених сеймиком рішень і розпорядження власністю воєводства. Головою воєводського правління є маршалек воєводства. Представником уряду у воєводстві є воєвода, який виконує контролюючі та наглядові функції, забезпечує правопорядок та колективну безпеку. Законодавство Польщі чітко розмежує урядові адміністрації у воєводстві які безпосередньо пов'язані з діяльністю воєводи, та органи урядової адміністрації у воєводстві, до яких воєвода не має жодного відношення (наприклад, податкова адміністрація). Таким чином, на рівні воєводства реалізується дуалістична модель управління: маршалек воєводства, який представляє виконавчий орган регіонального самоврядування, і воєвода, який представляє урядову адміністрацію.

Наведена вище дуалістична модель управління на рівні регіону може бути реалізована і в Україні при розмежуванні повноважень органів центральної влади на місцях і органів місцевого самоврядування. При цьому розмежуванні повноважень контроль над основними ресурсами регіону має належати до компетенції органів місцевого самоврядування, а органи центральної влади в регіоні, не маючи доступу до контролю над ресурсами, повинні бути наділені повноваженнями оскаржити чи заблокувати прийняте органами місцевого самоврядування рішення в разі його невідповідності діючому законодавству. Таким чином, зберігається баланс інтересів, який полягає в тому, що органи місцевого самоврядування самостійно розпоряджаються ресурсами регіону та ухвалюють незалежні рішення в рамках визначених повноважень, але органи центральної влади мають необхідний правовий інструмент для відміни рішень, які виходять за межі повноважень органів місцевого самоврядування.

Після воєводства наступним рівнем в адміністративному поділі є повіт. Органами повіту є повітова рада і правління повіту. Повітова рада формує

правління повіту та ухвалює законодавчі акти. Правління повіту є виконавчим органом повіту, який реалізує рішення повітової ради. До складу правління повіту входить староста повіту, його заступник та декілька членів правління. До сфери повноважень повіту належить місцевий транспорт, освіта, культура, охорона здоров'я, соціальний захист населення. На сьогоднішній день в Польщі нараховується 308 сільських і 65 міських повітів. Для отримання містом статусу міського повіту необхідно, щоб в даному місті проживало більше 100 тис. осіб.

Базовою одиницею адміністративно-територіальної системи Польщі є гміна. Головним органом гміни є рада гміни, яка ухвалює рішення і здійснює контроль. Виконавчим органом гміни є правління гміни, головою якої є: в сільській гміні – вїйт, у невеликих містах – бурмістр, у великих містах – президент міста. До сфери повноважень гміни належить охорона здоров'я, початкова освіта, місцевий транспорт, культура, інфраструктура в гміні. Таким чином, в польській адміністративно-територіальній системі (так само як і в французькій) запроваджено дуалістичну модель управління на рівні воєводств і повітів (у Франції на рівні регіонів і департаментів). Унеможливлення конфліктів між органами центральної влади на місцях і територіальними самоврядними колективами відбувається за рахунок чітко визначених повноважень кожної із сторін.

В результаті адміністративно-територіального реформування в Польщі склався трьохрівневий територіальний поділ, який має покращити рівень адміністрування та більш якісне надання послуг населенню через формулювання принципу, відповідно до якого до компетенції більш високого територіального рівня належать ті питання, які не можуть бути вирішені на більш низькому територіальному рівні при відносній незалежності кожного рівня територіального поділу.

4. Адміністративно-територіальне реформування Іспанії

Головні принципи адміністративно-територіального устрою Іспанії закріплено в Конституції 1978 р., яка наділяє провінції правом створювати автономні спільноти – основну адміністративно-територіальну одиницю Іспанії. Можна виділити такі основні передумови, що викликали необхідність проводити адміністративно-територіальну реформу в Іспанії: зростання сепаратистських настроїв в регіонах та наділення регіонів більш широкими повноваженнями в процесі демократизації Іспанії.

Територіальна організація Іспанії складається з муніципалітетів, провінцій, регіональних автономних об'єднань. Кожен елемент адміністративно-територіальної системи Іспанії наділений автономією.

Початковою територіальною одиницею Іспанії є муніципалітет, яким керує муніципальна рада. Члени муніципальної ради (радники) обираються мешканцями муніципалітету. Головою виконавчого органу муніципалітету є алькальд, який обирається або мешканцями муніципалітету, або членами муніципальної ради.

Муніципалітети утворюють провінцію, а їх кордони можуть змінюватися лише рішенням Генеральних кортесів (двопалатний парламент Іспанії). Представницьким органом провінції є збори представників.

Конституція Іспанія надає можливість провінціям, які мають спільні кордони, історичні, культурні і економічні особливості утворювати автономні Спільноти. На території Іспанії існує адміністративна і національно-територіальна автономії. На сьогоднішній день в Іспанії нараховується 17 автономних областей.

Адміністративна автономія утворюється з ініціативи рад провінцій, що прагнуть об'єднатися, і 2/3 рад муніципалітетів кожної провінції, яка прагне ввійти в автономію. Наступним етапом є розробка проекту статуту автономії, який розробляє Установча Асамблея, до складу якої входять депутати провінційних рад, депутати та сенатори, що обрані до Кортесів від відповідних провінцій, які і повинні внести завершений проект статуту автономії на розгляд Кортесів в якості законопроекту. В разі ухвалення Кортесами позитивного рішення про утворення нової автономної Спільноти, ухвалений законодавчий акт стає частиною іспанського законодавства і основним правовим актом автономії. В разі ухвалення негативного рішення відносно утворення автономії петиція може бути повторно представлена до Кортесів не раніше ніж через п'ять років.

Національно-територіальна автономія утворюється з ініціативи рад провінцій, що прагнуть об'єднатися, і 3/4 рад муніципалітетів кожної провінції, яка виявила бажання ввійти в автономію. Після чого ініціативу має підтримати переважна більшість населення даних провінцій на референдумі. Наступним етапом є розробка проекту статуту автономії, який розробляє Установча Асамблея, до складу якої входять депутати провінційних рад, депутати та сенатори, що обрані до Кортесів від відповідних провінцій, після чого даний проект доопрацьовується в спеціальній комісії Конгресу (нижня палата). Остаточний варіант проекту статуту виноситься на референдум в провінціях, що прагнуть організувати національно-територіальну автономію. В разі підтримки проекту автономії більшістю населення на референдумі проект мають підтримати дві палати Кортесів.

Головним представницьким органом автономії є парламент, який наділений законодавчою владою в автономії. Виборчим округом при проведенні виборів до парламенту є провінція в складі автономної Спільноти, склад парламенту обирається терміном на 4 роки. Основними функціями парламенту є ухвалення законів в економічній, соціальній, культурній сферах, ухвалення бюджету автономії. Парламент призначає сенаторів, які представляють автономну область в Сенаті Генеральних кортесів. Виконавча влада в автономії належить уряду, який складається з радників. Уряд очолює голова, який обирається парламентом зі складу членів парламенту автономної області на 4 роки, кандидатура голови уряду автономної області остаточно затверджується декретом Короля Іспанії. Основними функціями уряду автономної області є розробка і реалізація програм економічного, соціального та культурного розвитку регіону, реалізація різноманітних інфраструктурних проектів в автономії. Уряд наділений правом вносити законопроекти до парламенту автономної області.

Особливу роль у співвідношенні повноважень між автономними Спільнотами та органами центральної влади відіграє Конституційний Суд Іспанії, який виступає в якості арбітра в суперечливих питаннях щодо розподілу повноважень. Окрім цього, Конституція Іспанії наділяє автономні спільноти правом звертатися до Конституційного Суду з вимогою відмінити рішення центральних органів влади, якщо воно порушує законодавство автономної Спільноти.

5. Перспективи адміністративно-територіального реформування Румунії

В процесі реформування адміністративно-територіальної системи знаходиться Румунія. Необхідність реформувати адміністративно-територіальну систему Румунії виникла в результаті входження країни до Європейського Союзу, який наполягає на необхідності впровадження реформи для більш ефективного адміністрування і розвитку місцевого самоврядування. Окрім цього реформа розглядається в якості інструмента для вирішення питання зі статусом угорської меншини в Румунії, яка наполягає на необхідності утворення національно-територіальної автономії.

На сьогоднішній день Румунія за моделлю адміністративного устрою нагадує Францію до реформи 1982 р. Адміністративно-територіальна система Румунії складається з двох рівнів – жудець (повіт) та муніципій і комуна. Найбільшою адміністративною одиницею в Румунії є жудець (повіт). Вся країна розділена на 41 жудець, якими керують префекти. Префект є представником центральної влади в регіоні і призначається на посаду за

рішенням уряду. З 2006 року відбувається процес деполітизації інституту префекта, який полягає в тому, що префект перестає бути політичною фігурою, а стає професійним чиновником.

Основними одиницями адміністративно-територіальної системи Румунії є муніципії і комуна. Переважно статус муніципій отримують міста з високим рівнем урбанізації, які мають важливе економічне, соціальне і культурне значення, в яких мешкає більше 15 тис. осіб. Статус комуни отримують населені пункти де мешкає менше 15 тис. осіб. Головою муніципії і комуни є примар.

З 1998 року жудеці об'єднуються в регіон розвитку. Всього в Румунії нараховується вісім регіонів розвитку, які, однак, не мають адміністративного статусу і власних органів законодавчої і виконавчої влади. Регіони розвитку утворені за економічно-територіальним принципом і використовуються для отримання статистичної інформації та як інструмент перерозподілу фінансової допомоги з ЄС в регіони країни.

В Румунії спостерігається тенденція до укрупнення адміністративно-територіальних одиниць. Неодноразово розглядалася ідея переходу на адміністративно-територіальну систему, яка складалася би з трьох рівнів, в якій найбільша адміністративна одиниця, за французьким зразком, повинна складатися з декількох жудеців і мати власні законодавчі і виконавчі органи. Якщо представники центральної влади прагнуть провести адміністративну реформу за французьким зразком через об'єднання жудеців в регіон, виходячи з принципу економічної і культурної спорідненості жудеців, то представники угорської меншості в Румунії прагнуть проводити об'єднання жудеців в регіон шляхом створення національно-територіальних автономій (Іспанська модель). В будь-якому разі є очевидною тенденція до укрупнення адміністративно-територіальних одиниць в Румунії, яка спричинена необхідністю передати значну частину повноважень і ресурсів на місця для більш ефективного адміністрування.

Висновки

Під впливом збільшення мобільності капіталу і через зростання регіональної ідентичності в європейських країнах відбувається нова хвиля адміністративно-територіального реформування, яка отримала назву новий регіоналізм.

1. В розглянутих країнах стає помітною тенденція до укрупнення основних адміністративно-територіальних одиниць з метою оптимізації адміністрування.

2. Відбувається делегування значної частини повноважень центральних органів виконавчої влади на місця (принцип субсидіарності), що забезпечує більш ефективне розв'язання існуючих проблем в регіонах та підвищує якість послуг, що надаються населенню.

3. Наявна дуалістична модель управління (особливо характерна для Франції і Польщі), відповідно до якої органи центральної влади на місцях і органи місцевого самоврядування наділені значною частиною повноважень і паралельно виконують управлінські функції.

4. Регіони перетворюються на основних суб'єктів реалізації соціально-економічних програм розвитку, інфраструктурних проектів, програм в сфері охорони здоров'я, освіти і культури, що забезпечується не лише делегуванням повноважень і фінансових ресурсів в регіони, але і наданням можливості, яка уточнюється законодавством, прямої співпраці з аналогічними регіонами інших держав.

5. В умовах України європейський досвід адміністративно-територіального реформування може бути реалізований у створенні регіону на базі декількох існуючих областей за територіально-господарським принципом, утворення представницьких органів регіону, які в повному обсязі розпоряджаються основними ресурсами регіону, що має забезпечити більший рівень кооперації між областями зі спільною господарською структурою, а делегування значної частини повноважень дозволить більш ефективно вирішувати наявні інфраструктурні, культурні, соціально-економічні питання на рівні регіону.

6. При утворенні регіону на базі декількох областей в Україні виникає необхідність в існуванні інституту представника центрального уряду в регіоні, який не матиме доступу до основних регіональних ресурсів і буде незалежним від виконавчих органів регіону, але матиме необхідні важелі впливу для оскарження (або відміни) прийнятого регіональною владою рішення в разі його невідповідності законодавству, що має не допустити зловживання владою і ліквідувати можливість потенційного сепаратизму зі сторони регіонів.

[1] Французький досвід формування регіонів, як надбудови на існуючі департаменти, є досить цікавим для України, особливо враховуючи унітарність і централізований характер політичного управління Франції. В умовах України французький досвід адміністративно-територіального реформування може бути реалізований через створення регіону на базі декількох існуючих областей за територіально-господарським принципом,

утворення представницьких органів регіону, які в повному обсязі розпоряджаються основними ресурсами регіону, що має забезпечити більший рівень кооперації між областями зі спільною господарською структурою, а делегування значної частини повноважень дозволить більш ефективно вирішувати наявні інфраструктурні, культурні, соціально-економічні питання на рівні регіону. Наділення регіонів широкими повноваженнями вимагатиме контролю зі сторони центральних органів виконавчої влади, даний контроль може бути здійснений через наявність інституту представника центрального уряду в регіоні, який не матиме доступу до основних регіональних ресурсів і буде незалежним від виконавчих органів регіону, але матиме необхідні важелі впливу для оскарження (або відміни) прийнятого регіональною владою рішення в разі його невідповідності законодавству, що повинно не допустити зловживання владою і ліквідувати можливість потенційного сепаратизму зі сторони регіонів. Таким чином, регіон представлятиме собою більш високий рівень кооперації між існуючими областями зі спільною господарською структурою, а наявність регіонального представницького і виконавчого органів та делегування значної частини повноважень мають сприяти більш ефективному адмініструванню.

[2] Супрефектура є, відповідно до французької регіональної системи управління, адміністративним центром округу, що знаходиться в управлінні супрефекта. Останній підпорядкований префекту.

5.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 5.4 практичного завдання.
3. Виконати тестові завдання п. 5.5.

5.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Головою воєводського правління є ...
2. Органами повіту є ...
3. У Польщі існують наступні рівні територіального поділу: ...
4. Складовими частинами адміністративно-територіальної системи Франції є ...
5. У Франції існують наступні види територіальних самоврядних колективів: ...
6. Територіальна організація Іспанії складається з ...
7. Адміністративно-територіальна система Румунії складається з ...

8. Головою муніципії і комуни є ...
9. Головою виконавчого органу муніципалітету Іспанії є ...
10. В Польщі склався ... територіальний поділ

5.5 Тести для самоперевірки знань

1. В якій країні базовою одиницею адміністративно-територіальної системи є гміна:
  - а) Франція
  - б) Іспанія
  - в) Польща
  - г) Румунія
2. На сьогоднішній день у Франції нараховується:
  - а) 27 регіонів
  - б) 14 регіонів
  - в) 17 регіонів
  - г) 38 регіонів
3. Базова одиниця адміністративно-територіальної системи Франції:
  - а) гміна
  - б) комуна
  - в) жудеці
  - г) муніципія
4. Генеральні радники у Франції обираються на:
  - а) 3 роки
  - б) 5 років
  - в) 6 років
  - г) 8 років
5. Головою правління в сільській гміні є:
  - а) бурмістр
  - б) президент міста
  - в) префект департаменту
  - г) вїйт
6. Найбільшою адміністративною одиницею в Румунії є:
  - а) жудець
  - б) комуна
  - в) департамент
  - г) муніципія
7. На сьогоднішній день в Іспанії нараховується :
  - а) 17 автономних областей

- б) 26 автономних областей
- в) 9 автономних областей
- г) 15 автономних областей

8. Кількість воєводств у Польщі:

- а) 54
- б) 38
- в) 16
- г) 20

Практична робота № 6 ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ВИБОРЧІ СИСТЕМИ

6.1. Мета роботи

4. Поглибити та закріпити теоретичні засади і функції політичних партій.
5. Дослідити роль і місце виборів у формуванні політичних інститутів.

6.2. Теоретичні відомості

Перспективи громадського розвитку багато в чому залежать від того, наскільки широко різноманітні найширші верстви народних мас включаються в політичне життя. Як показує світовий досвід, процес включення в політику йде через багатопартійність, різноманітні інститути громадянського суспільства.

Політична партія – це об'єднання прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, яке утворюється для участі у виробленні та здійсненні державної політики, у виборах органів влади та представництва в їх складі. Термін «партія» (від лат. *partis* – частина) у перекладі з латини означає частину якоїсь великої спільноти. Він набув поширення ще у стародавньому світі.

Політична партія – це спеціалізована громадська організація, що об'єднує найбільш активних прибічників тих або інших цілей і спрямована на боротьбу за завоювання і використання політичної влади.

У політичній науці загальноприйнятою є теорія еволюції політичних партій, запропонована М. Вебером: аристократичні гуртки, політичні клуби, масові партії.

Сутнісними ознаками будь-якої політичної партії, по М. Веберу, являються: прагнення використовувати владу відповідно до свого бачення вирішення політичних інших громадських проблем; ідейно-політична орієнтація; самостійні і добровільні ініціативи.

Сьогодні в політології виділяють такі узагальнені ознаки політичної партії: по-перше, будь-яка партія є носієм ідеології або, принаймні, виражає конкретну орієнтацію, бачення світу і людини; по-друге, партія – це організація; стійке, відносно тривале в часі об'єднання людей; по-третє, мета партії – завоювання і здійснення влади (хоча за багатопартійної системи одна партія сама по собі не завжди може завоювати владу, тут, швидше за все, слід говорити про участь у реалізації владних функцій або про включення в політичну систему); по-четверте, кожна партія прагне забезпечити собі підтримку народу – аж до членства або активного членства (активісти) в ній.

У політичній науці існує досить багато підходів до визначення партії. Головні з них такі: ліберальний; традиційний; класовий.

Окремо слід вказати на юридичний підхід до визначення партій, який в обов'язковому порядку регламентує: політичний статус і функції партії; постійний характер діяльності; обов'язкову участь у виборах; міру політичної участі; рівень організації; можливості порівняно з іншими політичними інститутами; число членів партії і навіть назву.

Тільки пройшовши офіційну державну реєстрацію, партія отримує право на участь у виборах, на податкові пільги, державне фінансування і ін.

Політична партія має внутрішню і зовнішню структуру.

Внутрішня структура представлена керівництвом і рядовими членами. Інколи виділяють, крім цього, ідеологів партії. Крім того, істотну роль у визначенні політичного впливу партії відіграють симпатички і меценати.

Зовнішня структура – це «ті, що співчують» партійній програмі, «партійний електорат», тобто ті, хто голосує за неї на виборах.

Важливим питанням розвитку політичної партії є фінансування її діяльності. Основними джерелами матеріального забезпечення політичних партій є: внески самих членів партії; засоби від спонсорів, прибутки від власної діяльності (головним чином, видавничої); засоби з державного бюджету (у період виборчих кампаній); надходження із зарубіжних джерел (у ряді країн це забороняється законом).

Основними цілями політичної партії є: формування громадської думки; політична освіта і виховання громадян; висловлювання думок громадян з будь-яких питань громадського життя, доведення цих думок до відома широкої громадськості й органів державної влади; висунення кандидатів на виборах у законодавчі (виборні) органи державної влади і виборні органи місцевого самоврядування, участь у виборах у вказані органи і в їх роботі.

Основна мета діяльності політичної партії – здобути політичну владу в державі та реалізувати свої програмні цілі: економічні, політичні, ідейно-теоретичні, моральні, за допомогою законодавчої, виконавчої та судової гілок влади. Свої програмні цілі політичні партії проводять у життя через ідейно-політичну, організаційну, пропагандистську, державну (коли оволодівають державною владою) діяльність, виробляючи стратегію і тактику своєї поведінки на різних етапах розвитку і за різних політичних умов.

Значущість партій для політичного життя розкривається у функціях, які вони виконують стосовно суспільства і держави.

Конкретніше призначення партії проявляється в її функціях, які можна об'єднати в три групи: політичні, ідеологічні і соціальні функції.

Зміст функцій, що виконуються політичними партіями, дозволяє сформулювати суспільно важливі завдання, які вони вирішують досить

ефективно: по-перше, політичні партії забезпечують зв'язок населення з державними структурами, тим самим вони замінюють стихійні (непередбачувані) форми політичної активності населення; по-друге, партії є однією з найефективніших форм подолання політичної апатії і пасивності громадян; по-третє, виступаючи за розподіл і перерозподіл політичної влади, партії найчастіше забезпечують мирний шлях здійснення цих процесів, дозволяють уникати громадських потрясінь.

Таким чином, партія – це організована група людей, що об'єдналися заради захоплення влади.

Політичні партії відрізняються за своєю соціальною основою, організаційною побудовою, характером членства, ідеологією, місцем у системі влади, цілями, методами й засобами діяльності тощо. Це дає підставу говорити про типологію політичних партій, що є одним із найважливіших питань політології. Вона допомагає розкрити сутність і структуру партій, визначити їхнє місце в політичній системі суспільства. Однак необхідно наголосити, що типи партій є певним спрощенням, і жодна партія не відповідає цілком прийнятій класифікації – тому типу, до якого її віднесли дослідники.

Партії можуть бути класифіковані насамперед за їх організаційною структурою і характером членства в партії. Відповідно до цього критерію розрізняють партії масові і кадрові.

Масові партії сформувалися поза парламентами і рекрутують свою соціальну базу в основному з нижчих верств населення. Кадрові партії своїх цілей досягають підбором кадрів з числа авторитетних політичних діячів.

За політичною позицією й ідеологічними принципами можуть бути комуністичні, соціалістичні, соціал-демократичні й інші партії. По мірі внутрішньої організації, відповідно, партії поділяються на централізовані і децентралізовані. За становищем у політичній системі суспільства партії діляться на парламентські і непарламентські (авангардні). Парламентська партія пов'язує боротьбу за владу головним чином з виборами до виборних установ (свою організаторську діяльність вона здійснює в основному в ході виборчої кампанії, прагнучі завоювати максимально можливе число мандатів і провести свою політику через парламент і уряд). Авангардна партія не обмежує свою діяльність боротьбою за депутатські мандати та здійснює широку позапарламентську діяльність, приділяє основну увагу ідеологічній і виховній роботі, «вуличній політиці».

Ставлення партій до панівного політичного режиму дозволяє розрізнити на підставі цього критерію вони поділяються на правлячі та опозиційні партії. По політичній «вазі» виділяють чотири типи партій:

мажоритарна партія яка отримала абсолютну більшість мандатів і право на проведення свого політичного курсу; партія з мажоритарним покликанням – у ситуації чергуванням партій у владі вона здатна перемогти на наступних виборах; домінуюча партія – отримала відносну більшість депутатських місць; міноритарна партія – має мінімальне число мандатів.

Є і інші критерії, наприклад, залежно від стилю спілкування лідерів і рядових членів політичні партії поділяються на авторитарні і демократичні. На підставі того, якою мірою партії представляють громадські верстви, виділяються інтеграційні і представницькі партії. По місцю в політичному спектрі розрізняють ліві, праві і центристські партії. Партії бувають легальні, нелегальні, напівлегальні. За характером політичних дій політичні партії поділяються на помірні, раціональні і екстремістські. Таким чином, в природі існує різноманіття типів політичних партій.

Політичні партії, що функціонують у рамках тієї або іншої держави зазвичай взаємодіють одна з одною, утворюючи партійні системи. Партійна система – це сукупність сталих зв'язків і відносин між партіями, що беруть участь у здійсненні політичної влади.

Партійні системи протистояють безпартійним формам організації політичної влади. Політична система в цьому випадку виключається функціонування партій. Безпартійні системи сьогодні існують приблизно в 20 країнах (наприклад, Катар, Кувейт, Лівія, Нігерія, Оман). Причинами відсутності партій можуть бути: відсутність соціальних передумов для виникнення партій (Бутан); теократія в країні, відсутність світської політики (Ватикан); заборона партій (Гана, Йорданія) та ін.

Партійним системам дають різні якісні і кількісні характеристики. Одним з основних якісних критеріїв є тип політичного режиму, у рамках якого функціонує партійна система. Відповідно до цього критерію партійні системи діляться на демократичні, авторитарні і тоталітарні.

В той же час в політології найбільш поширеним критерієм типологізації партійних систем є кількісний. Італійський політолог Дж. Сарторі обґрунтував семи елементну класифікацію партійних систем: система з однією партією; система з партією, що здійснює гегемонію; система з переважаючою партією; двопартійна система; система обмеженого плюралізму; система крайнього плюралізму; атомізована система.

Особливо слід зазначити, що важливу роль в політичних системах грають опозиційні партії, що розрізняються залежно від цілей, які вони ставлять. Непримиренна опозиція виступає проти існуючого соціально-політичного ладу; змінити його – її головне завдання. Таку опозицію не

влаштовує будь-який уряд, діючий у рамках існуючого ладу. Опозиція, спрямована проти конкретного уряду, але лояльна по відношенню до державного устрою. Конструктивна опозиція підтримує одні заходи уряду і в той же час критикує інші.

Для країн з розвинутою плюралістичною демократією характерні політичні партії всього спектра, але і чисельність і вплив кожної з них є різними. Це залежить від багатьох факторів: ступеня розвитку країни; гостроти назрілих політичних та соціально-економічних проблем; історичних традицій; політичної культури населення тощо. Вважається, що стабільна ситуація в країні сприяє встановленню широкого центру, до якого входять консервативно та ліберально орієнтовані політичні сили. Натомість крайніх позицій притримується лише незначна частина населення.

Таким чином, партійні системи – це сукупність стійких зв'язків і відносин партій різного типу одна з одною, а також з державою й іншими інститутами влади.

6.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 6.4 практичного завдання.
3. Виконати практичні завдання 6.5.
4. Виконати тестові завдання п. 6.6.

6.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Які засади формування та діяльності об'єднань громадян визначено законодавством України?
2. Що таке латентні функції партій?
3. Чим визначається місце політичної партії в політичній системі суспільства?
4. Які є типи політичних партій? За якими критеріями здійснюється їх типологія?
5. Чим відрізняється соціальна база політичних партій від їх електорату?
6. Які визначальні фактори впливають на формування партійних систем?
7. У чому полягають особливості становлення багатопартійної системи в Україні?
8. Які українські політичні партії слід віднести до лівих, центристських та правих?
9. Дайте визначення понять «партійна коаліція» та «партійна фракція».

10. Охарактеризуйте вибори до Верховної Ради України та місцевих рад і виборчі системи України.

6.5 Завдання

Завдання 6.5.1

У таблиці представлені ключові поняття та їхні визначення. Установіть, якому поняттю ліворуч відповідає наведене праворуч визначення, вказавши потрібний номер.

<i>Поняття</i>	<i>№</i>	<i>Зміст</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Політична партія		1. Великі організації, які мають складну внутрішню структуру й високий ступінь ідеологізованості
Правляча політична партія		2. Сукупність правил, прийомів, процесів, що забезпечують і регулюють легітимне формування органів політичної влади
Виборча система		3. Невеликі за своїм чисельним складом, але в них існує жорстка дисципліна й чітко виражена організація
Кадрові політичні партії		4. Характеризується тим, що обраним у той або інший виборний орган вважається кандидат (або список кандидатів), що набрав передбачену законом більшість голосів
Масові політичні партії		5. Це партії, що одержали за результатами виборів більшість місць у парламенті й сформували уряд
Мажоритарна виборча система		6. Підбір, підготовку й висування кадрів як для самої партії, так і для інших структур політичної системи
Функція політичного рекрутування		7. Організація, що безперервно діє та існує як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівнях, націлена на одержання й здійснення влади і прагне з цією метою до народної підтримки

Завдання 6.5.2

Чим відрізняється політична партія від інших громадських організацій?

Завдання 6.5.3

Які критерії використовуються при виділенні різних типів партійних систем?

Завдання 6.5.4

Однопартійна система закріплює правлячу роль партії, монополію її керівництва у суспільстві при відсутності вільних виборів, плюралізму. Чи погоджуєтесь ви з цією тезою? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 6.5.5

Простежте особливості становлення багатопартійності з часу проголошення незалежності держави України і до сьогодні.

Завдання 6.5.6

На ваш погляд, чому саме біполярна партійна система характерна для країн, що переживають кризовий період свого розвитку?

6.6 Тести для самоперевірки знань

1. З чим пов'язана поява сучасних політичних партій?
  - а. з появою і розвитком представницької демократії;
  - б. з появою і розвитком політики;
  - в. з появою і розвитком парламентаризму як форми і методу організації і здійснення влади;
  - г. з розширенням права участі у виборах широких верств суспільства.
2. Установіть відповідність між країною та наявним у ній типом партійної системи:
  - 1) двопартійна;
  - 2) гегемоністська;
  - 3) однопартійна;
  - 4) трипартійна;
  - а. Німеччина;
  - б. США;
  - в. Китай;
  - г. Куба.
3. Укажіть типи партій за принципами їх організаційної структури:
  - а. правлячі;
  - б. кадрові;
  - в. масові;
  - г. децентралізовані;
  - д. централізовані;
  - е. опозиційні.
4. Які з названих партій належать до кадрових партій?

- а. комуністична партія України;
  - б. республіканська партія США;
  - в. демократична партія США;
  - г. консервативна партія Великобританії.
5. Назвіть основну ознаку політичної партії:
- а. наявність офіційно прийнятої програми;
  - б. фіксоване членство;
  - в. прагнення до завоювання влади або участі у владі;
  - г. сплата членських внесків.
6. Залежно від участі в здійсненні влади партії поділяються на:
- а. опозиційні й легальні;
  - б. правлячі й опозиційні;
  - в. легальні й нелегальні;
  - г. кадрові й масові.
7. Партійна система – це:
- а. сукупність легально діючих у країні політичних партій;
  - б. об'єднання всіх масових і кадрових партій;
  - в. сукупність всіх партій, що діють у рамках політичної системи й відносин між ними.
8. Укажіть, яке із суджень є правильним?
- а. усі партії поділяються за класовими ознаками;
  - б. усі партії мають індивідуальне фіксоване членство;
  - в. усі партії мають на меті боротьбу за владу;
  - г. усі партії базуються на певній ідеології.
9. За місцем у політичному спектрі партії бувають:
- а. кадрові й масові;
  - б. парламентські й авангардні;
  - в. праві, ліві й центристські.
10. Головною ознакою двопартійної системи є:
- а. наявність у країні тільки двох партій;
  - б. система, при якій уряд формується коаліціями із двох партій;
  - в. наявність багатьох партій, серед яких тільки дві, як правило, змагаються на виборах і самостійно формують уряд.
11. Які положення є правильними?
- а. в Японії багатопартійна система з домінуючою партією;
  - б. у Франції двопартійна система;
  - в. у Німеччині трипартійна система;
  - г. у США двопартійна система.

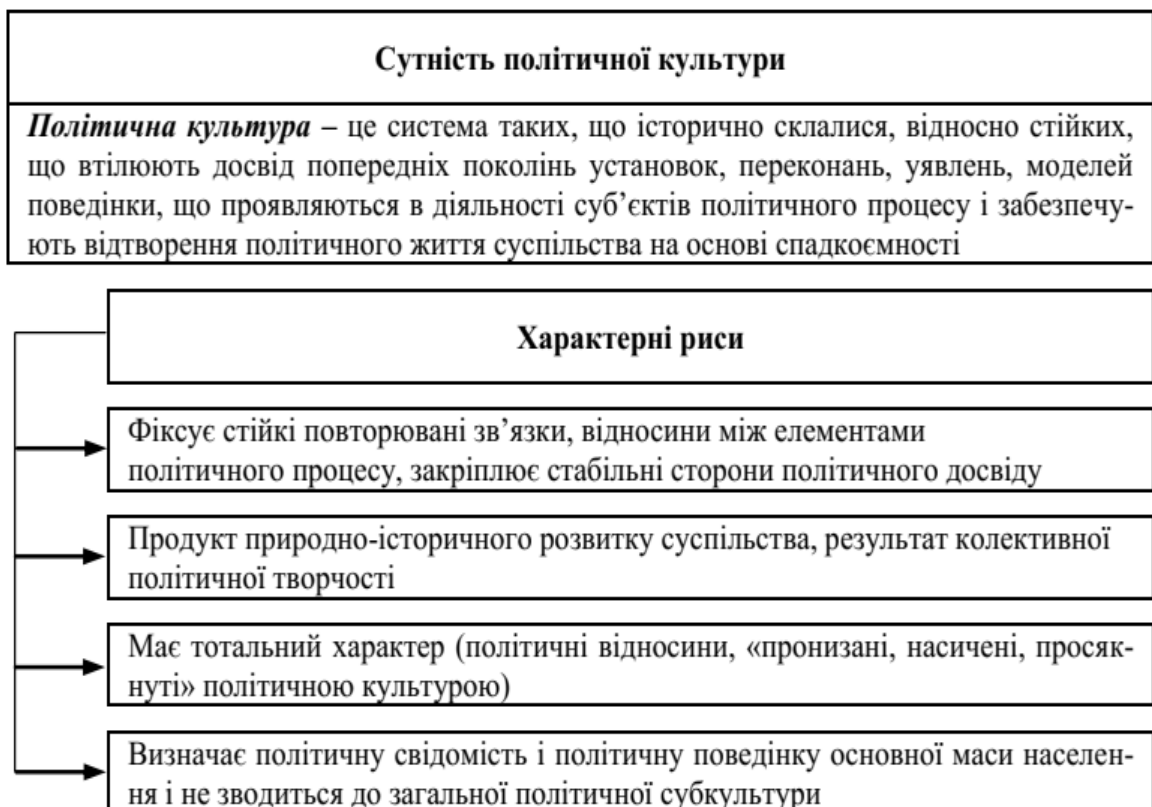
Практична робота № 7 ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА

7.1. Мета роботи

1. розглянути теоретичні засади політичної культури;
2. дослідити проблеми формування політичної культури в Україні.

7.2. Теоретичні відомості

Політична культура – один з найважливіших елементів політичної системи суспільства, що свідчить про її якість. Відображаючи політичну компетентність громадян, громадських і політичних діячів та їхню політичну поведінку, вона справляє істотний вплив на формування політичних і державних інститутів, надає значущості політичним процесам, визначає характер взаємозв'язку держави і громадянського суспільства, розкриває взаємини суб'єктів політики, рівень їхньої свідомості, активності і готовності до участі в політичному процесі.

Термін «політична культура» уперше вжито німецьким філософом-просвітником І. Гердером у XVIII ст. Проте як явище політична культура почали вивчати й аналізувати лише в другій половині XX століття. Основний вклад у розробку її теорії внесли Х. Файер, Г. Алмонд, С. Верба, А. Ліпсет, Л.Пай, М. Дюверже, У. Розенбаум та ін.

Політична культура виступає ядром усієї політичної системи, її цементуючим чинником. У контексті політології політична культура – кодекс поведінки або стиль діяльності людини як суб'єкта політичної влади. У вузькому розумінні – це комплекс уявлень тієї або іншої національної або соціально-політичної спільноти про світ політики, про закони і правила її функціонування. У широкому плані – це система установок, що історично склалися, відносно стійких цінностей, переконань, уявлень, моделей поведінки, суб'єктів політичного процесу, що проявляються в безпосередній діяльності і забезпечують відтворення політичного життя суспільства на основі спадкоємності.

Характер і зміст політичної культури залежить від безлічі чинників: біопсихологічних рис особи або соціальної спільноти, традицій, етичних і правових норм, рівня економічного розвитку держави та ін.

При цьому політика, культура, право, ідеологія, мораль, економіка отримують конкретне вираження в політичній культурі і її формують.

Таким чином, в узагальненому виді політична культура має такі характерні риси: продукт природно-історичного розвитку суспільства, результатом колективної політичної творчості; фіксує стійкі повторювані зв'язки між елементами політичного процесу, закріплює стабільні сторони політичного досвіду; має усеосяжний характер, пронизуючи собою все

політичне життя конкретного суспільства і держави; забезпечує цілісність та інтегрованість політичної сфери; координує політичними методами життєдіяльність суспільства загалом, поєднує інтереси різних соціальних груп, класів, держави і особи; пропонує певні зразки поведінки, норми взаємин влади і громадян; характеризує політичну свідомість і політичну поведінку основної маси населення.

Політична культура – явище багаторівневе. Різноманітні зв'язки політичної культури з різними соціальними і політичними процесами зумовлюють її складну будову і організацію. Різноманітні внутрішні структури політичної культури відображують технологію формування політичної поведінки суб'єктів, етапи становлення культурного цілого (тобто політичної культури окремо взятої країни, регіону), наявність різноманітних субкультурних утворень і так далі. Політична культура складається з трьох елементів: культура політичної свідомості; культура політичної поведінки; культура функціонування державних і політичних інститутів.

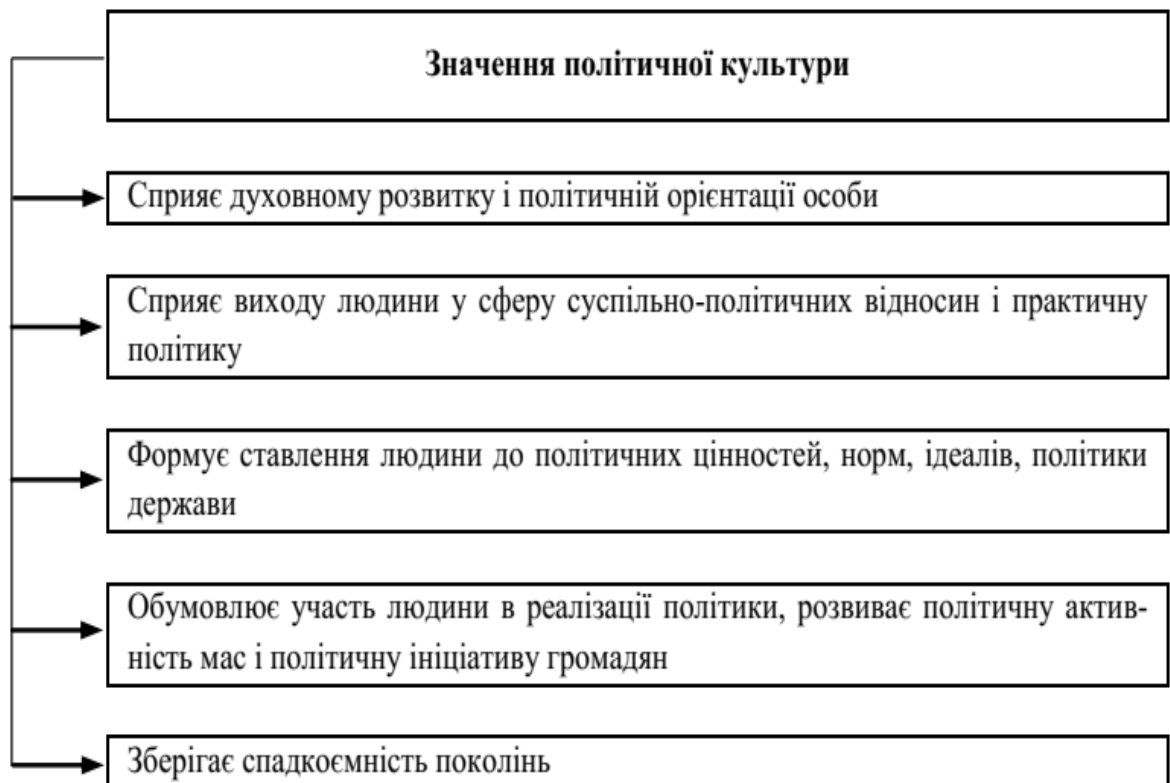
На кожному з цих елементів у людини можуть складатися досить різні уявлення. Причому ставлення до конкретних політичних подій змінюється, як правило, значно швидше, ніж світоглядні принципи. Усе це надає формуванню і розвитку політичної культури додаткової складності і суперечливості.

Функції політичної культури виходять з її суті і характеризуються її значенням у політичній системі суспільства. Найважливішими функціями є

такі: пізнавальна; інтеграційна; комунікативна; забезпечення соціального прогресу; нормативно-регулятивна; ідентифікації; орієнтації; адаптації; соціалізації. Таким чином, політична культура відіграє значну роль у становленні особи і є органічною складовою загально-соціальної (національною) культури кожної країни.

Політична культура – це велика сфера загальної культури людства, яка безпосередньо пов'язана з політикою. Вона виражається в досягнутому рівні, якості і спрямованості політичного буття людини, політичному життю суспільства і відповідно в характері політичних процесів, в політичній діяльності людей, функціонування, і розвитку політичних інститутів та режимів, домінуючих політичних цінностей та зразків поведінки, теорій та ідеології, політичної соціалізації громадян та комунікаційної системи модернізації громадських відносин.

Політична культура здатна помітно впливає на політичні процеси і інститути. Показниками рівня розвитку політичної культури в суспільстві є наявність громадянських і політичних прав особи, те, наскільки вони відповідають міжнародним правилам, рівень реалізації і захисту цих прав, стиль і форми міжпартійної боротьби, парламентська і непарламентська лексика спілку.

КЛАСИФІКАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ	
Критерій оцінки	Типи політичних культур
Особливості нації як суб'єкта політики	<ul style="list-style-type: none"> ➤ українська ➤ американська та ін.
Рівень політичної участі	<ul style="list-style-type: none"> ➤ патріархальна ➤ підданська ➤ активістська ➤ громадянська
Рівень збігу ціннісних орієнтацій населення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ гомогенна ➤ інтегрована ➤ фрагментарна ➤ змішана ➤ уніфікована
Механізм соціального	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ринкова ➤ етатистська
Геополітичний критерій	<ul style="list-style-type: none"> ➤ західна ➤ східна ➤ маргінальна
Рівень відкритості-закритості	<ul style="list-style-type: none"> ➤ інтровертна ➤ екстровертна
Форма державного правління	<ul style="list-style-type: none"> ➤ республіканська ➤ монархічна
Тип поведінки в конфліктах	<ul style="list-style-type: none"> ➤ конфронтаційна ➤ консенсусна
Прояв у зовнішній політиці	<ul style="list-style-type: none"> ➤ гегемоністська ➤ мілітарна ➤ миролюбна ➤ шовіністична та ін.
Ставлення до суспільного прогресу	<ul style="list-style-type: none"> ➤ прогресивна ➤ реакційна ➤ динамічна ➤ застійна ➤ оптимістична ➤ песимістична

7.3 Практичне завдання

1. Ознайомитися з теоретичними відомостями за тематикою теоретичного заняття.
2. Відповісти на контрольні запитання п. 7.4 практичного завдання.
3. Виконати практичні завдання 7.5.
4. Виконати тестові завдання п. 7.6.

7.4 Питання для самоперевірки та аудиторного контролю знань

1. Сутність політичної культури та її рівні за Г. Алмондом та С. Вербою. Який із цих рівнів вищий і чому?
2. Якості, що визначають політичну культуру особистості.
3. Панівна політична культура, субкультура і контркультура.
4. Типи політичних культур за Г. Алмондом та С. Вербою. Які з цих типів характерні для політичної еліти та громадян України?

7.5 Завдання

Завдання 7.5.1

У таблиці представлені ключові поняття та їхні визначення. Установіть якому поняттю ліворуч відповідає наведене праворуч визначення, вказавши потрібний номер.

<i>Поняття</i>	<i>№</i>	<i>Зміст</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Національно-державна символіка		1. Поведінка, яка використовує законні або ті, що відповідають загальноприйнятим нормам, форми вираження інтересів і впливу на владу
Етатистська політична культура		2. Процес, який характеризується сприйняттям політики, держави, влади як сторонніх, чужих сил, які панують над людиною, пригнічують її
Політична свідомість		3. Культура, що розглядає політичні процеси крізь призму відносин купівлі-продажу, досягнення вигоди як вищої мети політичної діяльності
Конфенціальна участь		4. Фіксує історію розвитку політичних відносин у різних формах: історичних, літературних, політичних традиціях, звичаях, політичній ідеології
Політичний досвід		5. Відносяться, насамперед, прапори, герби, гімни, конституції, грошові знаки й інші
Ринкова політична культура		6. Культура, що пов'язує рішення політичних проблем з дією механізмів державного регулювання й контролю за політичним процесом
Політичне відчуження		7. Це система політичних знань, цінностей й ідейно-політичних переконань людей, на основі яких виробляються найбільш стійкі і значимі політичні орієнтації та установки людей стосовно політичної системи і їхнього місця в даній системі

Завдання 7.5.2

Дайте характеристику класичних типів політичної культури з наведенням прикладів до кожного типу.

Завдання 7.5.3

На вашу думку, які причини обумовлюють політичне відчуження в українському суспільстві?

Завдання 7.5.4

Більшість політологів обмежують політичну культуру духовною сферою, підкреслюючи, що вона становить не саму політику, а лише осмислення політичних процесів. Чи погоджуєтесь ви з цією тезою? Аргументуйте свою відповідь.

Завдання 7.5.5

На ваш погляд, які фактори впливають на рівень політичної участі громадян?

Завдання 7.5.6

Охарактеризуйте співвідношення типів політичних систем та політичних культур.

Завдання 7.5.7

Чи залежить політична культура від розвитку громадянського суспільства. Аргументуйте відповідь.

7.6 Тести для самоперевірки знань

1. Політична культура є одним з основних понять:
  - а. порівняльної політології;
  - б. соціологічного напрямку політології;
  - в. інституціонального напрямку політології.
2. Де вперше з'явився термін "політична культура"?
  - а. "Системи правління великих європейських держав" (Г. Алмонд);
  - б. праці І. Гердера;
  - в. "Громадянська культура" (Г. Алмонд, С. Верба).
3. Скільки видів політичної культури виділяють Г. Алмонд та С. Верба?
  - а. 3;
  - б. 2;
  - в. 5.
4. Який із видів політичної культури характеризується відсутністю у суспільстві, де вона панує, інтересу до політичної системи, майже повною відсутністю у громадян знань, суджень щодо держави, аполітичністю поряд із замкнутістю на місцевій чи етнічній солідарності?
  - а. патріархальна;
  - б. активістська;
  - в. підданська.

5. Який із компонентів структури політичної культури відповідає за стійкі особисті орієнтири поведінки, орієнтацію на певні дії в тих чи інших умовах?
- а. ціннісно-нормативний;
  - б. поведінковий;
  - в. установчий.
6. Скільки рівнів політичної культури можна виділити?
- а. 3;
  - б. 2;
  - в. 5.
7. Яка з соціальних функцій політичної культури забезпечує підвищення політичної свідомості й національної самосвідомості через безпосередню участь громадян в управлінні, політичному житті, зростанні їх інформованості й компетентності, освіченості?
- а. комунікативна;
  - б. виховна;
  - в. регулююча.
8. Який із компонентів політичної культури особистості включає політичні потреби та інтереси, потребу у політичній участі, фактори, що призводять до актів політичної поведінки?
- а. мотиваційний;
  - б. емоційно-психологічний;
  - в. когнітивний.

Рекомендована література

Базова

1. Державне управління в Україні : навч. посібн. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. – К. : 1999. – 432 с.
2. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки / Л. І. Дідківська, Л. С. Головка. – К. : Знання, 2007. – 214 с.
3. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посібн. / В. Я. Малиновський. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – К. : Атіка, 2003. – 576 с.
4. Мельник А. Ф. Державне управління : навч. посібн. / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський. – К. : "Знання", 2004. – 175 с.
5. Оболенський О. Ю. Державна служба : підручник / О. Ю. Оболенський. – К. : КНЕУ, 2006. – 472 с.
6. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні : Указ Президента України від 22.07.1998 р., № 810 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – С. 32.
7. Чистов С. М. Державне регулювання економіки : навч. посібн. / С. М. Чистов, А. Є. Никифоров, Т. Ф. Куценко. – К.: КНЕУ, 2000. – 316 с.
8. Балабанова Л.В. Управління персоналом : підручник [Текст] / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 468 с.
9. Босак О. З. Публічне управління як нова модель управління у державному секторі [Електронний ресурс] / О. З. Босак // Державне управління: теорія та практика. – № 2. – 2010. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10bozuds.pdf.
10. Глосарій Програми розвитку ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unpan.org/Directories/UNPublicAdministrationGlossary/>.
11. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.
12. Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. 17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л.Л. Прокопенка. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2009. – 224 с. – С. 77–78; 90–92.
13. Колодій А. Концепція публічного (нового) врядування в її застосуванні до демократичних і перехідних систем [Електронний ресурс] / А. Колодій. – Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2012. – Вип. 10. – Режим доступу: <http://www.lvivacademy.com/visnik10/fail/Kolodij.pdf>.
14. Коломоець Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник [Електронний ресурс] / Т. О. Коломоець. – К. : Юрінком Інтер, 2011.

– 576 с. – Режим доступу: <http://uadocs.exdat.com/docs/index-283028.html?page=9>.

15. Місцеве самоврядування: пошуки та здобутки. Збірник матеріалів та документів/За ред. М.Пухтинського, О. Вдласенка. – К.: Атака, 2007.-896с.

16. Практичний посібник сільського голови. Укладач В.Ф.Золотарьов. –Х.: Вид-во ХарПІНАДУ «Магістр», 2008.-492с.

17. Колодій А.М., Олійник А.Ю. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: Підручник/ За ред.. Я.Кондратьєва. –К.: Хрінком Інтер, 2003. – 464с.

18. Місцеве самоврядування у громаді: практ. посібник для депутатів місцевих рад/ За ред.. А.Ткачука. – К. Інститут громадського суспільства: ТОВ «ІКЦ ЛЕСТА», 2004.- 304с.

Допоміжна

1. Гончарук Н.Т. Керівний персонал у сфері державної служби України: формування та розвиток / Н.Т. Гончарук. – Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. – 239 с.
2. Державне управління: основи теорії, історія і практика: Навчальний посібник /В.Д. Бакуменко, П.І. Надолішній, М.М. Іжа, Г.І. Арабаджи / За заг. ред. Надолішнього П.І., Бакуменка В.Д. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2009. – 394 с.
3. Бакуменко В.Д. Державно-управлінські рішення: Навчальний посібник /В.Д. Бакуменко/ К. – ВПЦ АМУ, 2012. – 340 с.
4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. За редакцією Ю.В. Ковбасюка. Київ, НАДУ при Президентові України, Київ, 2011. Том 6 —«Державна служба» за редакцією С.М. Серьогіна, В.М. Сороко, 2011. – 524 с.
5. Іванова Т.В., Піддубна Л.П. Діловодство в органах державного управління та місцевого самоврядування: Підручник.- Київ, 2005. – 165 с.
6. Желюк Т.Л. Державна служба: Навчальний посібник/ Т.Л. Желюк. – К.: ВД —Професіонал», 2005. – 576с.
7. Кузнєцов В. Національний класифікатор України ДК 003:2005 —Класифікатор професій//В.Кузнєцов. – Харків: Фактор, 2008. – С.464.
8. Малиновський В.Я. Державне управління: Навчальний посібник. – 3-те вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2009. – 608 с.
9. Олуйко В. М., Кіндзерський С. А. Ділове спілкування у сфері державного управління. - Хмельницький: Поліграфіст, 2005. - 296 с.
10. Палеха Ю.І. Документаційне забезпечення управління. Підручник / Ю.І. Палеха. – К., 2003. – 124 с.

11. Про Стратегію державної кадрової політики на 2012 – 2020 роки: Указ Президента України від 1 лют. 2012 р. № 45. – Режим доступу: <http://zakonz.rada.gov.ua>.
12. Про стратегію реформування державної служби в Україні: Указ Президента України від 14 квітня 2000 р. № 599 // Вісн. держ. служби України. – 2000. – №1.

Інформаційні ресурси

1. Організація діяльності рг-служб в органах державної влади та управління на регіональному організації та діяльності органів державної влади <http://radnuk.info/pidrychnuku/482-bydivnutstvo/8971--2-----s-1-----html>
2. Принципи організації й діяльності органів публічної влади в Україні http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/literatura/dergh_bud/10.php
3. Проблеми організації державної влади в Україні <http://applaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/4-6-2013/item/235-problemy-orhanizatsiyi-derzhavnoyi-vlady-v-ukrayini-shatilo-v-a>
4. Прозорість як принцип діяльності органів публічної влади <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12547>
13. Функціонування публічної влади на територіальному рівні: проблеми і перспективи <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=53>